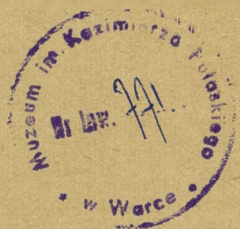

KS. WALERIAN ADAMSKI

KULTURA I JEJ DZIEDZINY

P O Z N A Ń 1938

SP. AKC. „OSTOJA“, KSIĘGARNIA I DRUKARNIA

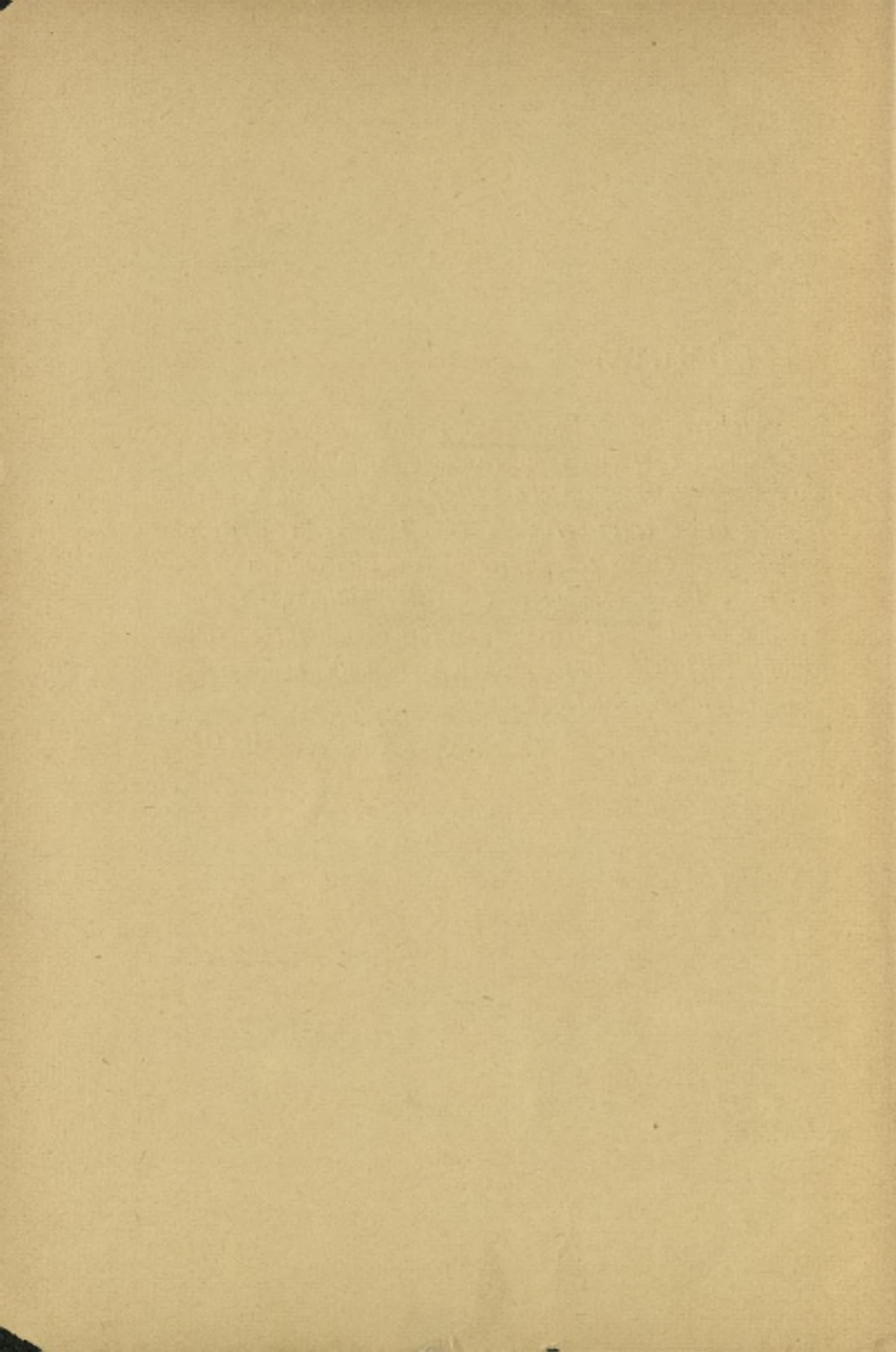
MUZEU
im. Kazimierza Pułaskiego
Winiary k. Warsz.
18 IV. 991

NIHIL OBSTAT. POZNAŃ, DNIA 16 PAŹDZIERNIKA 1937.
KS. KAZIMIERZ KOWALSKI, CENS. LIBR. DEL.
IMPRIMATUR. POZNAŃ, DNIA 19 PAŹDZIERNIKA 1937.
(L. S.) KURIA ARCYBISKUPIA. † BP DYMEK, WIKARIUSZ GENERALNY.
L. D. 14151/37. X. JEDWABSKI, KANCLERZ KURII ARCYBISKUPIEJ.

PRZEDMOWA

Niniejsza praca, będąca streszczeniem szeregu odczytów, ma służyć jako wstępna orientacja w wielkim zagadnieniu kultury. Potrzeba takiej orientacji ze względu na rozwijające się dzisiaj coraz bardziej nauki o kulturze i ze względu na tak szeroko dziś rozpowszechnione usiłowania, mające na celu usunięcie braków w dzisiejszej kulturze i spotęgowanie dodatnich jej stron. Przy rozważaniu zagadnienia kultury i jej dziedzin, nasuwa się co najmniej konieczność wytworzenia jednolitej terminologii.

AUTOR

Rozdział I. Rzeczywistość

Chcąc się należycie zorientować w zagadnieniu kultury, musimy wpierw zaznajomić się z ogólniejszym pojęciem rzeczywistości.

1. Definicja. Wszystko to, co komukolwiek z ludzi gdziekolwiek i kiedykolwiek wydało się lub wydaje się jako istniejące, nazywamy zjawiskiem rzeczywistości, lub w skróceniu (choć nie zupełnie ściśle) — rzeczywistością.

Z definicji powyższej od razu poznajemy, że chodzi tu o tak zw. rzeczywistość subiektywną, czyli — jak inni mówią — empiryczną. Za tą to rzeczywistością, tak łatwo poznawalną, kryje się coś, co jest daleko trudniejsze do poznania. Obraz, który nam daje pierwsza rzeczywistość, tj. rzeczywistość subiektywna, jest jakby zamglony. Jaśniejszy i wyraźniejszy jest dopiero obraz drugiej rzeczywistości, rzeczywistości obiektywnej. Także w mowie potocznej często odróżniamy rzeczywistość od „rzeczywistej” rzeczywistości; podłożem tego powiedzenia jest właśnie przeświadczenie, że za pierwszym obrazem, który widzimy, znajduje się jeszcze drugi. Droga od poznania rzeczywistości subiektywnej do poznania rzeczywistości obiektywnej jest zwykle daleka i mozolna. Poznanie rzeczywistości obiektywnej czyli, jak zwykle mówimy, poznanie prawdy (obiektywnej) — to wielki i trudny problem, który ludzkość od dawna usiłuje rozwiązać.

Z definicji powyższej wynika dalej, że chodzi nam tylko i wyłącznie o rzeczywistość humanistyczną (ludzka), czyli o rzeczywistość obserwowaną z punktu widzenia ludzkości, a ściślej mówiąc, obserwowaną z punktu widzenia któregokolwiek z ludzi.

Poza tym wynika z definicji, że do rzeczywistości zaliczyć należy tylko to, co jest, i to, co było, co już się stało (sfera faktów). A więc do rzeczywistości w naszym rozumieniu nie należy ani to, co powinno być (sfera powinności, normatywności), ani to, co dopiero będzie (sfera przyszłości), ani to, co może być (sfera możliwości, potencjalności). Ale i z tymi wyłączeniami zakres rzeczywistości jest olbrzymi.

Wreszcie wynika z tej definicji, że chodzi nam o zwykły, łatwy i prosty proces poznania tej rzeczywistości.¹ Wcale nie wymagamy tutaj jakiegoś trudnego i skomplikowanego sposobu myślenia. Procesu poznania rzeczywistości subiektywnej dokonujemy drogą:

a) poznania zmysłowego, np. wzrokiem: gdy widzę jak słońce „zachodzi”; słuchem: gdy słyszę muzykę w szumie wiatru; czuciem: gdy inwalida czuje ból w amputowanej nodze;

¹) Wszelkie poznanie ludzkie jest relacją, stosunkiem między człowiekiem jako podmiotem poznającym a rzeczywistością jako przedmiotem poznania. Relacja poznawcza (traktowana z punktu widzenia podmiotu poznawczego) jest zawsze tylko relacją idealną, myślową, umysłową. Należy ją odróżnić od relacji realnej, dokonującej się w obrębie samej rzeczywistości, np. w formie nieodwracalnej relacji „przyczyna i skutek”. W relacji realnej oczywiście człowiek także nierazdo uczestniczy, biernie lub czynnie.

b) poznania umysłowego, np. gdy murzyn znad Konga wnioskuje z niespodzianej śmierci brata, że ktoś czarami to spowodował; gdy Sokrates doszedł do przekonania, że w miejsce ówczesnego politeizmu należy przyjąć monoteizm;

c) poznania wolicjonalnego, np. gdy chcę uznać to, co inni (ludzie lub inne istoty rozumne) uznali jako rzeczywistość. Ten sposób poznania nazywamy zwykle wiarą; wiem, czyli wierzę, że istnieje Ameryka, chociaż tam nie byłem; wiem, czyli wierzę, że istnieją atomy,¹ choć ich nikt nie widział.

Tak więc sferę rzeczywistości (subiektywnej) definicja powyższa rozciąga do możliwie najdalej idących granic, czyli obejmuje wszystko, bez żadnego wyjątku czy przecoczenia. Takie ujęcie sprawy daje naszemu poznaniu ten możliwie najszerszy punkt wyjścia, od którego człowiek może rozpocząć budowę gmachu nauki czyli gmachu wyższego poznania. — Przy tym zauważyć należy, że poznanie ludzkie, co najmniej w pierwszych początkach, jest zawsze egotyczne, od którego to punktu patrzenia człowiek nie tak łatwo wyzwolić się może.

2. Klasyfikacja. Bliższe poznanie tego olbrzymiego zakresu rzeczywistości (subiektywnej) umożliwiamy sobie przez podział, klasyfikację.¹

Dla naszych celów wystarczy nam następujące dwa rodzaje klasyfikacji. Należy je ściśle odróżnić, inaczej powstają łatwo niejasności i błędy. Pierwszy⁽¹⁾ — to podział lub raczej podziały statyczne. W podziałach statycznych sprawdzianem (kryterium) podziału (fundamentum

¹) Znaczenie i różne rodzaje definicji i klasyfikacji opisują podręczniki logiki.

divisionis) jest jakakolwiek cecha w danym stanie rzeczy (cecha statyczna), z danego punktu patrzenia najczęściej rzucająca się w oczy, najczęściej ważna. Podziały statyczne mają charakter akcydentalny, ilościowy (kwantytatywny), stopniowy, względny (tak też je często nazywają). Nieraz są to podziały ogólnikowe, mało mówiące wzgl. mało wyjaśniające. Są to przeważnie znane podziały dychotomiczne (dwuczłonowe), np. wielki — mały, wysoki — niski, długotrwały — krótkotrwały. Podziały statyczne często idą równolegle obok siebie, nie są ze sobą powiązane. — Drugi rodzaj podziału — to podział genetyczny. W danej dziedzinie zjawisk może być tylko jeden podział genetyczny. Wychodzi on od przyczyny, powodującej powstanie (genezę) zjawisk, opiera się na cechach wewnętrznego pokrewieństwa rzeczy. Podział ten ma charakter przyczynowy, jakościowy. Podział genetyczny w swej budowie nie zawsze jest symetryczny czy harmonijny, jest jak drzewo, którego pień dzieli się na różne konary i gałęzie. Już sama nazwa wskazuje, że niższe klasy w tym podziale pochodzą od wyższej i zasadniczo zawierają także pewne jej cechy charakterystyczne.

I Najpierw omówimy pokrótce dwa najważniejsze podziały statyczne rzeczywistości.

A. Pod względem stosunku całości i części, mamy podział na elementy i układy. Poszczególne mniejsze czy większe „odcinki” rzeczywistości nazywamy zwykle zjawiskami (greckie: fenomenon). Zjawiska są rozliczne i różnorodne, dzielimy je, z punktu widzenia złożoności, na elementy i układy. „Najmniejsze” zjawiska — to, tzw. elementy (pierwiastki), tj. całości już więcej i dalej nie-

podzielne z przyjętego przez obserwatora punktu widzenia. Elementy należy odróżnić od fragmentów, które nie są całościami, lecz raczej mechanicznie od pewnej całości odciętymi częstkami. Zjawiska powstałe z połączenia co najmniej dwóch elementów i stanowiące pewną całość, nazywamy układem (systemem, zespołem, grupą, kręgiem itd.). Układ jest to pewnego rodzaju całość, wyodrębniająca się z przyjętego przez obserwatora punktu widzenia. Dany układ powinien być zamknięty (odosobniony, wyodrębniony, izolowany), tj. odgraniczony wzgl. oddzielony od wszystkich innych elementów i układów, nie wchodzących w skład danego układu. Dla podkreślenia tej cechy układu mówimy zwykle (pleonastycznie) o układzie zamkniętym. Oczywiście, idealnie odosobnionego układu nie ma. — Kilka układów razem wziętych, stanowiących znów pewną całość wyższego rzędu, nazwać możemy systemem układów, kompleksem układów. Systemy układów mogą być różnego stopnia złożoności.

β. Pod względem trwania w czasie, możemy zjawiska podzielić na:

1. zjawiska niezmiennie, stałe, statyczne, pasywne itd. Noszą one także takie nazwy jak: świat, byty, rzeczy, wartości, dobra, dzieła, twory, wytwory, produkty itd. Niezmiennność zjawisk jest zwykle tylko względna;

2. zjawiska zmienne, dynamiczne, kinetyczne, aktywne, ruchowe, funkcjonalne, czynnościowe itd. W związku z tym mówimy o dynamice, kinetyce, ruchu, akcji, pracy, czynach, czynnościach, aktach, funkcjach, procesach itd.

¶ Obecnie rozpatrzmy genetyczny podział rzeczywistości subiektywnej i jej zjawisk. W łączności z na-

szym tematem rozróżnić będziemy ^Arzeczywistość prekul-
turową i ^Brzeczywistość kulturową. Należy tu zwrócić
uwagę, że klasyfikacja poszczególnych zjawisk rzeczywi-
stości nie musi być identyczna w podziałach obu ro-
dzajów rzeczywistości (obiektywnej i subiektywnej). Wiele
zjawisk, które przy klasyfikacji należą do pewnej kate-
gorii rzeczywistości subiektywnej, nie mają nieraz odp-
owiednika w rzeczywistości obiektywnej, np. przy halucy-
nacjach, lub też należą do innej kategorii rzeczywistości
obiektywnej, np. słusznie traktuje się absolut ateistów
jako przynależący do rzeczywistości subiektywnej absolut-
nej; ten sam absolut ateistyczny z punktu widzenia rze-
czywistości obiektywnej jest zjawiskiem rzeczywistości na-
turalnej wzgl. kulturowej, ^{głównie} powstałym na podłożu deifikacji
danego zjawiska (np. człowiek, państwo, kultura itd. jako
absolut ateistyczny).

A) Rzeczywistość prekulturowa (przedkulturowa) obej-
muje dwie główne klasy rzeczywistości: absolutną i kon-
tygentną. (Trudno o odpowiedniejsze nazwy.) Dziedzinom
wspomnianym jest wspólne to, że podmiotem działającym
w nich nie jest człowiek. Powstały one wzgl. rozwija-
ją się przed wzgl. poza kulturą ludzką, co też zasadni-
czo podkreśla wprowadzona tu nazwa tej kategorii rze-
czywistości jako prekulturowej.

1. Rzeczywistość absolutna odnosi się do istnie-
nia i działania absolutu, który w różnej postaci objawia
czy przedstawia się poznawczym podmiotom ludzkim.
A więc: teiści¹ w pojęciu szerszym uznają jako absolut

¹) Teizm w znaczeniu węższym oznacza zwykle tylko po-
szczególne formy monoteizmu. Do teizmu zaś w ujęciu szerszym

istotę transcendentną, bądź to w postaci indywidualnej jako boga monoteistycznego, bądź to w postaci zbiorowej w formie politeizmu, bądź też w postaci panteizmu. Monoteiści i politeiści pojmują absolut jako istotę właściwie i wyłącznie transcendentną. Panteiści ujmują absolut jako istotę transcendentną a zarazem immanentną w świecie natury. Ateiści zaś widzą absolut jako coś immanentnego w przyrodzie, tj. w człowieku itd. — Absolut jako rzeczywistość subiektywna może zatem mieć najrozmaitszą treść; łatwo w niej rozróżniamy dwie główne kategorie. Pierwsza kategoria ma pojęcie całkiem wyraźne i sprecyzowane, np. w formie monoteizmu chrześcijańskiego. Mniej jasne i sprecyzowane są pojęcia innych form absolutu teistycznego. Pojęcie drugiej kategorii absolutu (tj. absolut ateistyczny) naukowo nie jest jeszcze należycie sprecyzowane, mimo usiłowań różnych uczonych i filozofów.¹ Absolutami w tym znaczeniu są wszechświat, przyroda, człowiek itd., czyli absolut ateistyczny należy do rzeczywistości obiektywnej naturalnej wzgl. kulturowej.

2. Rzeczywistość k o n t y n g e n t n a przedstawia się ludziom zwykle w dwóch podkategoriach, jako rzeczywistość spirytualna i naturalna.²

zaliczamy wszystkie religie, które uznawają w jakiegokolwiek formie boga transcendentnego wzgl. bogów transcendentnych, a mianowicie: mono-teizm, poli-teizm i pan-teizm.

¹) Przegląd takich usiłowań podaje np. Ks. Dr Józef Paśtuszka. Współczesne kierunki w filozofii religii. Warszawa 1932.

²) Termin „kontyngentny” pochodzi od: ens contingens (łacina) = byt przygodny, byt stworzony, którego istnienie samo w sobie nie jest konieczne.

a) Rzeczywistość spirytualna¹ odnosi się do istnienia i działania czystych duchów (aniołów, szatanów, demonów, dusz zmarłych ludzi). Przekonania o ich istnieniu i działaniu są rozpowszechnione zarówno wśród społeczeństw prymitywnych, jak i cywilizowanych.²

↳ Rzeczywistość naturalna³ (przyrodzona, przyrodnicza) odnosi się do świata widzialnego, kosmosu, ziemi, roślin, zwierząt, człowieka, słowem do istnienia świata anorganicznego i organicznego, świata materialnego (fizycznego) i psychofizycznego. Rzeczywistość ta najbardziej narzuca się poznaniu ludzkiemu, zwłaszcza zmysłowemu.

θ) Rzeczywistość kulturowa dotyczy działania ludzkiego, o czym osobno w następujących rozdziałach.

Podkreślamy, że kategorie w klasyfikacji genetycznej są ze sobą zespolone; niższa kategoria pochodzi od wyższej, jedna jest zależna od drugiej. W związku z powyższym naszym podziałem możemy powiedzieć, że rzeczywistość kulturowa jest genetycznie zależną od rzeczywistości prekulturowej.

¹) Rzeczywistość absolutną i spirytualną razem wziętą nazywają niektórzy także rzeczywistością transcendentną, nadprzyrodzoną, nadnaturalną lub. jednym słowem „supranaturą” (w szerszym pojęciu). Inni nazywają tak tylko rzeczywistość absolutną (w ujęciu teistycznym).

²) Por. też zjawiska spirytystyczne, metapsychiczne.

³) Natura od łacińskiego nasci = rodzić się, stawać się. Wyraz ten jednakże ma także różne inne znaczenie, np. natura = istota.

Rozdział II. Kultura i jej dziedziny

A. KULTURA W OGÓLNOŚCI

1. Definicja. Kulturą nazywamy wszelką świadomą działalność ludzką i jej wytwory.¹ Kulturę możemy także zdefiniować jako pewnego rodzaju całokształt zjawisk, obejmujących świadomą działalność ludzką i jej wytwory. Oczywiście, nie należy tu myśleć o jakiegokolwiek całości fizycznej czy metafizycznej, lecz o całości swoistej, powstałej przez spontaniczną (samorzutną) i celową działalność ludzką. Powyższa definicja kultury wychodzi od rzeczywistości kulturowej (teoria kultury), a nie tylko od jednej z dziedzin rzeczywistości kulturowej, np. od rzeczywistości społecznej (socjologia).

Konieczny jest — zwłaszcza z punktu widzenia naukowego — taki najogólniejszy, najszerszy zakres termin: „kultura” kat’egzochen, obejmujący bezwzględnie wszystkie objawy działalności właściwej człowiekowi. Przez takie szerokie ujęcie definicji, pojęcie „kultura” traci zupełnie zabarwienie wartościujące, oceniające, jakie

¹) Kultura od łacińskiego colere = uprawiać, pielęgnować, przenośnie: czcić. Pierwotnie przez kulturę rozumiano (w sensie dosłownym) tylko czynności, dopiero później także wytwory, wartości kulturowe.

Ponieważ przymiotnik „kulturalny” ma już specyficzne znaczenie, posługujemy się mniej używanym przymiotnikiem „kulturowy”.

zwłaszcza w języku potocznym nadajemy mu jako przeciwstawnemu np. pojęciu barbarzyństwa, wandalizmu, niszcycielstwa, kryminalności, dekadentyzmu. Co jeden człowiek uznaje jako coś ujemnego, jako niszczenie, cofanie się, wstecznicstwo, drugi może uznać jako coś dodatniego, jako tworzenie, postęp. Terminy te, jak i inne, są względne. — Przy posługiwaniu się tak szeroko ujętym terminem „kultura”, poszczególne objawy, działy, odcinki kultury i punkty widzenia można bez trudności scharakteryzować za pomocą odpowiednich określeń, przymiotników itd., dodanych do tego terminu.

Pojęcie kultury czy rzeczywistości kulturowej zaczęło się stabilizować dopiero od stosunkowo niedawnego czasu. Nieraz termin „kultura” ograniczano tylko do niektórych jej dziedzin. Zwłaszcza w krajach romańskich posługiwano się dawniej prawie wyłącznie terminem „cywilizacja”, zostawiając terminowi „kultura” jedynie stronę dynamiczną (działalność). W potocznej mowie na określenie kultury używa się często niejasnego terminu „życie”, które przeciwstawia się religii, sztuce, nauce itd. Dalej na oznaczenie niektórych dziedzin kultury wielu posługuje się terminem „praktyka”, a czasem „sztuka”. Naukę (działalność poznawczą), teorię, a także normy (prawne) jako abstrakcje wyłącza się nieraz naiwnie ze sfery „życia”, ku czemu niektóre jednostronne typy uczonych i prawników — a może raczej doktrynerów, utopistów — dawały powód, zwłaszcza gdy odnośni osobnicy przekraczali granice swej specjalności. Również wyrazu „społeczny” nieraz używano prawie tak szeroko jak „kulturowy”; jeszcze dziś niejedni w tym sensie stosują terminy: nauki społeczne, kwestia społeczna.

Termin „kultura“ jest (prawie powszechnie) zarezerwowany wyłącznie działalności ludzkiej, mimo że także zwierzęta spełniają nieraz czynności zbliżone do mało uświadomionej działalności ludzkiej. Działalność zwierząt jednakże jest całkowicie instynktowna, wyraźnie zależna od koniecznych praw przyrody; nie znamy tu postępu w właściwym znaczeniu.

Rzeczywistość kulturowa jest wynikiem specyficznej relacji realnej. Podmiotem działającym jest w niej zawsze człowiek¹. Na odwrót, wszystko, co nosi jakikolwiek ślad działalności człowieka, piętno jego ducha, zaliczamy do kultury ludzkiej. Nie ma zjawiska kulturowego bez człowieka, bez jego współdziałania. Często to współdziałanie, to uczestnictwo człowieka polega tylko na poznaniu lub pożądaniu. — Przedmiotem zaś działalności kulturowej jest cała prekultura, a więc rzeczywistość absolutna, spirytualna i naturalna, oraz cała dotychczasowa kultura. — Działalność kulturowa człowieka przejawia się w najrozmaitszy sposób, dokonuje się najróżniejszymi metodami, nosi różne nazwy. Przy tym jednakże rzeczywistość kulturowa jest zawsze ograniczona, gdyż działalność kulturowa człowieka jest, w gruncie rzeczy, tylko przetwarzaniem. Działalność ludzka bowiem czerpie materiał bądź to z rzeczywistości prekulturowej, bądź też z wytworzonej już rzeczywistości kulturowej. Także w kulturze spotykamy się przeto z pewnym dualizmem; jej składnikiem jest zawsze a) pewna rzeczywistość

¹) Gdy przeto podmiotem działającym nie jest człowiek, wtedy też oczywiście nie może być mowy o kulturze w naszym rozumieniu.

prekulturowa (czysta lub przetworzona) i b) moment ludzki, tj. świadoma działalność człowieka i jej wyniki. Proporcje, w których te składniki spotykamy, bywają bardzo różnorodne. Nieraz moment ludzki ogranicza się do minimum, mimo to już wtedy zaliczamy daną rzecz lub czynność do kultury, np. zerwanie owocu dziko rosnącego, podniesienie znalezionej diamentu, rozkoszowanie się pięknem przyrody, przyjęcie natchnienia religijnego, poznanie „intuicyjne” jakiejś prawdy, przyswojenie sobie cudzej myśli itd. W takich wypadkach mówimy o konsumpcji dóbr kulturowych. Kiedy indziej znów moment ludzki jest większy; mówimy wtedy o twórczości ludzkiej, np. wynalazek samochodu, uprawa nowej rośliny ogrodniczej, utworzenie wielkiego koncernu ekonomicznego, wzniesienie się na wyższy szczebel duchowy, utworzenie opery, wykrycie teorii planetarnej (Kopernika) itd.

Wtóra Działalność kulturowa dokonuje się przez specyficzne uzdolnienia psychiczne człowieka: rozum, wolę itd., i zwykle przy pomocy uzdolnień ciała ludzkiego jako pierwszego i podstawowego narzędzia. Wszelka więc kultura w swej podstawie jest duchowa. Koniecznym warunkiem działalności kulturowej jest świadomość tej działalności albo, co na jedno wychodzi, jej intencjonalność, jej racjonalność ze strony działającego człowieka. Wystarcza jednak najniższy stopień tej świadomości, intencjonalności, racjonalności, aby czynność lub dzieło ludzkie zaliczyć, zakwalifikować do rzeczywistości kulturowej.¹ Usiłowania

¹) Stopnie intencjonalności usiłowania wyodrębnić już od dawna. Filozofia średnich wieków rozróżniała intencje: aktualną (którą dzielono na refleksyjną i nierrefleksyjną), wirtualną,

ludzkie, aby w działaniu zastosować jak najwięcej racjonalności, nazywamy zwykle racjonalizacją.

Poszczególne odcinki rzeczywistości kulturowej czyli kultury nazywamy faktami kulturowymi, lub (najczęściej) zjawiskami kulturowymi. Zjawiska kulturowe są to albo wartości kulturowe¹ albo czynności kulturowe.² Wartości kulturowe oznaczamy w języku potocznym różnymi terminami: świat, rzeczywistość, rzeczy, dobra, dzieła, twory, produkty, wytwory, zdobycze, odkrycia, wynalazki itd. Wartości kulturowe dzielić możemy także na elementy i układy kulturowe.³ Czynności kulturowe⁴ oznaczamy również różnymi terminami: kinetyka, dynamika, działalność, oddziaływanie, wpływanie, akcja, aktywność, bierność, praca, życie, czyn, czynność, proces (jako zespół czynów), tworzenie, odtwarzanie, gromadzenie, oszczędzanie, opanowanie, ujarzmianie, użytkowanie itd. Poza tym istnieją jeszcze liczne terminy spe-

habitualną i interpretatywną. — Prof. Znaniecki w inny sposób ustalił podział intencjonalności w pracy p. t. „Socjologia wychowania” t. II str. 27 n. (Warszawa—Lwów 1930).

¹) Por. też Johannes Erich Heyde. Wert. Eine philosophische Grundlegung. Erfurt 1926. — Inaczej od nas definiuje pojęcie wartości np. Dr J. Klug. Das Reich der Werte. Paderborn 1931 (nie bierze człowieka jako podmiotu relacji w pojęciu wartości). — Podział zjawisk, szczególnie w dziedzinie społecznej, na wartości i czynności sformułował bliżej Prof. Znaniecki.

²) Niektórzy określają kulturę tylko jako zespół wartości. Są również tacy, którzy przez kulturę rozumieją tylko czynności. — Definicje te są niekompletne.

³) Por. rozdział I, str. 10 n.

⁴) Prof. Znaniecki w pracy p. t. Social actions (Poznań 1936) na str. 65 n. daje inny interesujący podział czynności społecznych.

cialne dla poszczególnych dziedzin kultury. Terminologia powyższa jest jeszcze mało ustalona. — We wszelkiej jednak czynności kulturowej człowieka, nawet na najniższym stopniu świadomości, stwierdzamy pewien zamiar (pragnienie, życzenie, interes, tendencję, potrzebę, dążność, intencję itd.), który jest normą dla całej zamierzonej działalności, tj. nadaje jej kierunek. Subiektywny ten moment nazywamy (według Znanieckiego) dążnością¹ kulturową (postawą kulturową). Można by go także — zawsze w znaczeniu subiektywnym — nazwać normą kulturową. Są najróżniejsze rodzaje dążności kulturowych: ogólne tj. wspólne wszystkim dziedzinom kultury, i specjalne tj. właściwe tylko poszczególnym dziedzinom kultury. Pod względem zjawienia, możemy je także podzielić na dążności spontaniczne (samorzutne) i zracjonalizowane (wyróżumowane). Na wyższych stopniach zracjonalizowania nazywamy kresy dążności zwykle celami, zadaniami, problematami itp. Cele te rozrastają się nieraz do większych kompleksów celów, które wtedy nazywamy ideałami², a gdy są ujęte w pewien schemat, ułatwiający ich zrealizowanie, — planami, programami. Jednakże w działalności swojej musi człowiek (jego jaźń) także uwzględnić obiektywne warunki wewnętrzne (istniejące w obrębie jego

¹) Unikamy tutaj zoologicznego terminu „instykt”, który w naukach o kulturze tak łatwo prowadzi do błędów i nieporozumień. Dotąd nie wykazano, czy i o ile w człowieku są „prawdziwe” instynkty, to znaczy takie, jakie spotykamy u zwierząt. Raczej wykazano różnicę między najdoskonalszymi instyktami zwierząt a choćby najniższymi dążnościami ludzkimi.

²) Ideały zaliczamy do kategorii czynności kulturowych. Niektórzy identyfikują ideały i wartości.

osoby) i zewnętrzne (istniejące poza jego osobą). Warunki te albo tej dążności się przeciwstawiają albo ją popierają. Cały ten kompleks warunków, które podmiot dążności kulturowej uwzględnić musi, możemy nazwać (według Znanieckiego) sytuacją kulturową. Sklasyfikowanie sytuacji natrafia na największe trudności z powodu wielkiej liczby, różnorodności i zmienności warunków.

Każde usiłowanie, związane z urzeczywistnieniem jakiegokolwiek dążności kulturowej zracjonalizowanej (celu), nazywamy metoda. System czyli pewien całokształt metod zaś nazywamy metodyką. Metodyka w szerszym znaczeniu obejmuje a) z jednej strony problematykę, tj. postawienie problemów, celów itd., b) z drugiej strony metodykę w ściślejszym znaczeniu (hodegetykę), która rozpatruje warunki, środki, sposoby, drogi, metody umożliwiające wzgl. prowadzące do urzeczywistnienia celów.¹ Człowiek (zracjonalizowany) usiłuje tym sposobem działalność swoją wykonać jak najbardziej celowo, jak najlepiej, jak najszybciej, z jak najmniejszym wysiłkiem — słowem, jak najracjonalniej.²

Działalność kulturowa człowieka ma swe źródło bezpośrednio w rozlicznych dążnościach kulturowych, spoczywających w duszy ludzkiej. Bliższe określenie i zbadanie dążności kulturowych, ich klasyfikacja, hierarchia itd. natrafia na duże trudności.³ Wchodzą tu w rachubę różne

¹) Problem z greckiego pro- (= przed) i -ballo (= rzucać) = zadanie. Metoda z greckiego meta (= według) i hodos (= droga). Hodegetyka z greckiego hodegos (= przewodnik).

²) Nie zawsze trafne jest szeroko przyjęte określenie „jak najekonomiczniej”.

³) Należy to także do zadań specjalnych nauk o kulturze.

i tak zmienne momenty psychiczne, zarówno przy zbudzeniu się dążności, jak i przy skonkretyzowaniu i urzeczywistnieniu. Wszystkim tym etapom towarzyszy także pewien ton wrażeń uczuciowych: pozytywnych, przyjemnych — negatywnych, nieprzyjemnych. Nazywamy je szczęściem, radością — nieszczęściem, bólem itd. Pojęcia te odgrywają dużą rolę w życiu poszczególnego człowieka i całej ludzkości. Bliższe zapoznanie się z tymi zagadnieniami już nie należy do zakresu niniejszej pracy.

Elastyczność terminu „kultura” jest bardzo dogodna. Tym bardziej jednak należy czuwać nad ścisłością wszędzie tam, gdzie ten termin stosujemy. Pamiętać należy, że często nazywamy kulturą nie tylko jej całość, ale także jedną jej dziedzinę, np. mówimy nieraz o kulturze ekonomicznej, zamiast o dziedzinie ekonomicznej lub ekonomii. Dalej, nieraz łączymy termin „kultura” ze zjawiskami kulturowymi zachodzącymi na pewnym terytorium geograficznym. Podobnie wiążemy kulturę z pewnym układem społecznym, a więc z pewną jednostką społeczną, a zwłaszcza z pewną grupą społeczną, chociaż wówczas dla uniknięcia nieporozumień zalecałoby się mówić o kręgu kulturowym danej jednostki czy grupy. — Ścisłe zwłaszcza należy odróżnić kulturę pojętą jako rzeczywistość (przeszość czyli fakt dokonany) od kultury pojętej jako ideał czyli od ideału kultury, którego urzeczywistnienie należy do przyszłości. Pomieszanie tych dwóch pojęć łatwo prowadzi do nieporozumień i błędów.¹

¹) Mówiąc o kulturze np. katolickiej rozumiemy przez to albo katolicki ideał kultury albo ten krąg kultury, który jest w większym czy mniejszym zasięgu wpływu wyznawców

W kulturze ludzkiej pojętej jako fakt, jako rzeczywistość jest mieszane zło i dobro, fałsz i prawda. Inaczej w ideale kultury, gdzie można zło i fałsz wyeliminować. — Poza tym mówi się, zwłaszcza w obecnych czasach, o kryzysie kultury, jej tragiźmie, upadku, dysproporcjach. Termin ten ma sens tylko wtedy, gdy myślimy o kryzysie tylko pewnego kręgu kulturowego. Kryzys — to silne odbiegnięcie rzeczywistości od pewnego ideału kultury, przez pewne osoby lub grupy silnie odczuwane. — Wreszcie wspomnieć należy jeszcze o pewnych nieścisłościach, które często zachodzą w życiu potocznym, a także u pisarzy. Z jednej strony personifikuje się kulturę (i jej dziedziny), np. gdy się mówi: „kultura europejska nie może dopuścić do tego...” lub „nauka mówi inaczej...” Oczywiście ma się tu na myśli osoby należące do danego kręgu kultury. Z drugiej strony absolutyzuje się kulturę (i jej dziedziny), o czym będzie jeszcze mowa w rozdziale o religiiologii.

Inne definicje. Istnieją również inne definicje kultury. Z nich wymienimy tylko tę, która wyłącza religię z zakresu kultury. Czyni to np. Maritain, poniekąd ks. Pastuszka.¹ Zwolennicy takiego ujęcia definicji pragną podkreślić specyficzne znaczenie religii (chrześci-

katolicyzmu. Podobnie każdy człowiek, każda grupa może mieć swój ideał kultury i swój krąg kulturowy, np. kultura narodowa, kultura stanowa: ludowa, szlachecka, chłopska, mieszczańska. — Ideały kulturowe kształtują się w rozmaity sposób, najczęściej na podstawie społecznej i światopoglądowej.

¹) Jacques Maritain. Religion et culture. Paris (1930), na str. 12 — Ks. Józef Pastuszka. Kryzys kultury a religia. Warszawa 1952, na str. 49 n. (rozdziela kulturę w szerszym i ciśniejszym, „właściwym” znaczeniu; kultura w ostatnim znaczeniu nie obejmuje dziedziny religijnej).

jańskiej). Definicja nasza osiąga to samo inną drogą, tj. przez określenie specjalne. Z drugiej strony nie ulega kwestii, że i religia jest dla ludzi i że jest — zwłaszcza jako poznanie i kult — także działalnością ludzką, choć specyficznego rodzaju. Maritain definiuje kulturę jako dzieło człowieka, łączącego swój wysiłek „z wysiłkiem natury”. Gdybyśmy dodali słowa: „i supranatury”, definicja Maritaina uzgodniłaby się z naszą zupełnie. W żadnym wypadku, jak to już wyżej podkreśliśmy, kultura w naszym ujęciu nie jest całkowicie i wyłącznie dziełem człowieka, gdyż zawiera zawsze większą czy mniejszą ilość elementów prekulturowych, tj. natury i supranatury. Poza tą kwestią formalną, dotyczącą definicji, cała treść książki Maritaina „Religion et culture” zmieścić się może w ramach naszej definicji kultury.

2. **K l a s y f i k a c j a**. Świat kultury — to olbrzymi kompleks rzeczywistości, który klasyfikowano w najprzeróżniejszy sposób.

Z klasyfikacji **s t a t y c z n e j**, względnej, ilościowej zestawimy poniżej najczęściej używane rozróżnienia. Mówimy o kulturze **niskiej** (prymitywnej) i **wysokiej**, czasem także o kulturze **średniego stopnia**.¹ — Terminem „**c y w i l i z a c j a**”, zgodnie z etymologią tego wyrazu, oznaczamy obecnie zazwyczaj tylko ten wyższy stopień kultury, który

¹) „Wyższą” kulturę określamy w potocznej mowie także przymiotnikiem „kulturalny”, np. w powiedzeniu: „to jest człowiek kulturalny”.

Niektórzy, a zwłaszcza pedagogowie kultury (np. S. Hessen, B. Suchodolski) i publicyści, nazywają kulturą tylko pewien wyższy stopień kultury w naszym ujęciu, np. twierdzą, jakoby w społeczeństwach prymitywnych jeszcze nie było kultury. Jest to sprawa terminologiczna, jednakże u wielu nieświadoma.

powstał w środowisku państwa-miasta (civis to obywatel państwa-miasta). Etymologicznie nieuzasadniona jest terminologia, przydzielająca „cywilizacji” sprawy materialne (technikę, ekonomikę), a „kulturze” — sprawy duchowe (sztukę, naukę itd.) Dzisiaj takie pojmowanie tych dwóch terminów jest coraz rzadsze. — Rozróżniamy dalej kulturę albo raczej zjawiska kulturowe: a) oryginalne (rodzime), gdy chodzi o prototypy zjawisk kulturowych, i b) naśladownicze, zapożyczone, przeniesione, gdy zachodzą wpływy kulturowe, wędrowniki „myśli kulturowej” itp. — Poza tym mówimy, w związku z określonym światopoglądem, o kulturze pozytywnej (dodatniej, prawdziwej) i negatywnej (ujemnej, fałszywej), np. barbarzyństwo, wandalizm, dekadentyzm itd. — Również rozróżniano kulturę zewnętrzną (materialną) i wewnętrzną (społeczną i duchową). — W potocznym życiu nieraz rozróżnia się kulturę formalną i materialną, przydzielając pierwszej niektóre zagadnienia społeczne (zwłaszcza organizacyjne), a drugiej samą „treść” kulturową. Terminy: forma, materia, zakres itp., wzięte ze świata przestrzeni, prowadzą łatwo do nieporozumień. Podział ten ma pewną analogię w prawniczym rozróżnieniu prawa formalnego (proceduralnego) i prawa materialnego. — Wychodząc z punktu widzenia liczby osób, mówimy nieraz o kulturze (pewnej) jednostki i o kulturze (pewnej) grupy społecznej. — Także przestrzeń (geografia) i czas są często podstawą do różnych podziałów kultury, np. kultura europejska, kultura starożytna, kultura klasyczna itd. — Dalej mówimy o kulturze statycznej, konserwatywnej, tradycyjnej, i o kulturze dynamicznej, ekspansywnej, asymilującej inne kultury, ewolucyjnej, rewolucyj-

nej. Jednakże nie wolno tu zapominać, że wszelka kultura zawiera momenty zarówno tradycyjne, konserwatywne, jak i postępowe. Demagogia często popełnia tu nadużycia. — Mówimy wreszcie o kulturze spontanicznej (samorzutnej), niezracjonalizowanej i o kulturze celowej, zrationalizowanej.

Genetyczna klasyfikacja kultury bierze pod uwagę przede wszystkim genezę, tj. chwilę powstania pewnych zjawisk kulturowych, a przede wszystkim dążności działających ludzi, tworzących kulturę w obrębie pewnej sytuacji, tj. zespołu pewnych warunków wewnętrznych i zewnętrznych.¹ Dążności kulturowe ludzi (z powodu swej ograniczoności) mogą się skierować bezpośrednio tylko na jeden wąski odcinek rzeczywistości jako na swój przedmiot. Tym sposobem dochodzimy do odkrycia różnic pomiędzy poszczególnymi odcinkami w całości kultury, słowem do odkrycia różnych dziedzin kultury. A więc: gdy przedmiotem pewnej działalności kulturowej jest człowiek (jednostka lub zbiorowość), wtedy czynność odnośną i jej wytwór zaliczamy do dziedziny społecznej. Gdy przedmiotem oddziaływania człowieka jest przyroda z punktu widzenia jej użyteczności zwłaszcza dla biologicznych potrzeb człowieka, wtedy czynność tę i jej wytwory nazywamy techniką. Gdy treścią oddziaływania jest gromadzenie pewnych wartości kulturowych (oszczędzanie) i ich wymiana, wtedy mówimy o ekonomii. Skoro przedmiotem działania jest absolut (i rzeczywistość spirytualna), zaliczamy wszystkie odnośne relacje kulturowe do dziedziny religii. Gdy

¹) Por. Florian Znaniecki. Wstęp do socjologii. Poznań, 1922, na str. 33 (gdzie mówi o „współczynniku humanistycznym”).

przedmiotem działania jest udostępnianie, odtwarzanie, utrwalanie, odkrywanie piękna ukrytego w rzeczywistości, mówimy o estetyce (artyźmie). Gdy przedmiotem działania jest (indywidualne) utrwalanie pojęć duchowych w sposób zmysłowy, tj. za pomocą symboli, lub (zbiorowe) uzgodnienie tych symboli między ludźmi, wtedy mówimy o symbolistyce, lingwistyce. Gdy przedmiotem działania jest osiągnięcie możliwie obiektywnego obrazu rzeczywistości (prawdy), wtedy mówimy o nauce, o wiedzy, o poznaniu wyższym. — Tak więc, „dzielimy” kulturę na co najmniej siedem dziedzin: społeczną, techniczną, ekonomiczną, religijną, estetyczną, symboliczną i naukową.¹ Każda z tych dziedzin kultury zawiera w sobie także pewien materiał prekulturowy, który w teorii nietrudno wyodrębnić. — Powyższym podziałem (z szeregiem wariantów) posługują się od XIX w. historycy, zwłaszcza etnografowie, a za nimi przedstawiciele i innych gałęzi wiedzy. Podział ten częste ma zastosowanie w nauce (por. rozdział p. t. „Nauka i jej działy”), jak i w życiu praktycznym.

Dawny podział kultury na trzy dziedziny: społeczną, materialną i duchową, jako zbyt ogólnikowy, nie zawsze jest wystarczający. Także terminy w nim zachodzące nie są bez zarzutu, gdyż ostatecznie wszelka kultura, ze znanymi nam zastrzeżeniami, jest działalnością i wytworem ducha ludzkiego. Podział ten można łatwo szarmonizować z poprzednim: pojęcie „kultura społeczna” zachodzi w obu

¹) Mity nie są odrębną dziedziną kultury; istnieją one bowiem prawie w każdej dziedzinie kultury: w religii, w życiu społecznym itd. — Hedonistyka łączy się z dziedziną techniki (Patrz niżej). — Moralność, światopogląd należą do dziedziny religii, jak niżej wykażemy.

podziałach w równym znaczeniu; do kultury materialnej zaliczymy dziedzinę techniczną i ekonomiczną; do kultury duchowej zaś dziedziny: religijną, estetyczną, symboliczną i naukową.

Nazwy siedmiu dziedzin kultury, powstałe w różnym czasie, nie zawsze są całkowicie trafne. Nieraz są wzięte od głównej lub wybitnej cechy danej dziedziny; odnosi się to np. do dziedziny społecznej, do dziedziny religijnej (denominatio a maioribus).

Kolejność, w której poszczególne dziedziny kultury wymieniliśmy, wydaje się najpraktyczniejszą; ostatecznie jest to rzeczą mniejszej wagi. Punktem wyjścia będzie zawsze kultura społeczna;¹ wśród warunków wytworzonych przez kulturę materialną rozwija się kultura duchowa; centralne, środkowe stanowisko w sferze kultury duchowej i kultury w ogóle zajmuje religia; zamyka zaś sferę kultury refleksja naukowa.

Poszczególne dziedziny kultury w rzeczywistości stanowią jedną całość, tj. przenikają się wzajemnie. Wyodrębnienie, „wypreparowanie” jednej dziedziny kultury od innych jest możliwe tylko w poznaniu, w refleksji, w „teorii”, w ideale.

Często przeciwstawiamy jedną dziedzinę kultury wszystkim innym, tworząc w ten sposób różnorodne podziały dychotomiczne (dwuczłonowe). Mówimy więc o kulturze społecznej i o kulturze a-społecznej, (nie-społecznej, poza-społecznej), obejmując tym ostatnim terminem wszystkie dziedziny kultury nie będące dziedziną społeczną. Podobny podział dychotomiczny przeprowadza się wzgl.

¹) Podmiot działalności kulturowej, t. j. człowiek (jednostka czy zbiorowość), jest zawsze zjawiskiem społecznym.

przeprowadzić można z punktu widzenia każdej dziedziny kultury. Znany jest podział na teorię (jako kulturę naukową) i praktykę (poza-naukowe dziedziny kultury), jednakże mimo swej dogodności nastęrcza on nieraz możliwości nieporozumień; wystarczy zwrócić uwagę na to, że przecież mówimy także o praktyce naukowej i o praktyku naukowym.¹

W związku z wspomnianym przenikaniem się wszystkich dziedzin kultury i podziałami dychotomicznymi rozróżnić można w każdej dziedzinie kultury: a) jej właściwą, ściśle, czystą dziedzinę i b) jej teren pograniczny, który objąć może wszystkie inne dziedziny kultury. Na tej podstawie rozróżniamy w każdej dziedzinie kultury: a) zjawiska pierwotne czyli czyste, własne i b) zjawiska wtórne, mieszane, zapożyczone. Np. mówimy o wartościach i czynnościach pierwotnie społecznych i o wartościach i czynnościach wtórnie społecznych,² dalej o wartościach i czynnościach pierwotnie ekonomicznych i o wartościach i czynnościach wtórnie ekonomicznych itd.

¹) Już w starożytnej Grecji znane były dychotomiczne kategorie: prawda i dobro, do których już wcześniej dodano trzecią kategorię: piękno. Kategorie piękna i dobra czasem łączono w jedno pod nazwą „kalokagatia”. — Kategorie te ujmowano także jako ideały życiowe albo, co na jedno wychodzi, jako ideały kulturowe. W nowszych czasach niektórzy filozofowie usiłowali do powyższych trzech kategorii dodać jeszcze dalsze, np. święte, czyn itd.

²) Por. X. W. Adamski: Pogląd na grupy społeczne i ich klasyfikację. „Przegląd Socjologiczny” t. III z. 1—2. Poznań, 1935, str. 124—145. (Także w odbitce) — oraz tegoż autora: Wychowanie Państwowe. Poznań 1935, na str. 23 n.

LITERATURA DOT. DEFINICJI KULTURY

Bujak Fr.: „Istota kultury ze szczególnem uwzględnieniem kultury wiejskiej w Polsce” w dziele zbiorowym „Kultura wsi. Biuletyn XIII Konferencji oświatowej poświęconej zagadnieniu kultury wiejskiej w Polsce”. Warszawa 1930 r., str. 49—92.

(Definicję kultury podaje na str. 49—51. Kultura w „najogólniejszym” znaczeniu jest identyczna z kulturą w naszym ujęciu.)

Grabmann M.: Die Kulturphilosophie des hl. Thomas von Aquin. Augsburg 1925, str. 217.

(Poza ogólnymi problemami opisuje autor zagadnienia: społeczne, religijno-etyczne, naukowe i estetyczne. Także religia i moralność jest wartością kulturową i to najwyższą. Por. str. 14, 79n, 85, 88).

Krzysiński Andrzej X.: Kultura nowoczesna i jej tragizm. Warszawa — Kraków 1934, str. 161.

(Podaje obszerny pogląd na definicję kultury i cywilizacji na str. 14—23, a również obszerną literaturę o kulturze. Definicja kultury, podana na str. 14, jest pod wielu względami zgodna z naszą.)

Maritain Jacques: Religion et culture. Deuxième édition. Paris (1930), str. 115. (Ostatnio ukazało się tłumaczenie polskie H. Wężyk - Widawskiej p. t. Religia i kultura. Poznań 1937, str. 80.)

(Definicja kultury na str. 12. Religię wyłącza z rzeczywistości kultury).

Pastuszka J. X.: Kryzys kultury a religia. Warszawa 1932, str. 155.

(Definicja kultury na str. 49n. Przy ujęciu kultury w ścisłym znaczeniu wyłącza religię spośród jej dziedzin; włącza ją zaś przy ujęciu kultury w szerszym znaczeniu).

Sawicki Franciszek Dr Ks.: Kryzys kultury a religia chrześcijańska. Poznań (1937), str. 31.

(Definicję kultury w „najszerzym” znaczeniu — zgodną z naszą — podaje na str. 9.)

Steffes J. P.: Religionsphilosophie. München 1925, str. 280.

(Definicja kultury na str. 18. Zalicza do rzeczywistości kulturowej także religię.)

Urban Jan Ks., T. J.: *Katolicyzm a kultura*. Odbitka z „Prze-
glądu Powszechnego”. Kraków 1935, str. 23.

(Definicja kultury, podana na str. 4n. jest zgodna
z naszą.)

Znaniecki Fl.: *Upadek cywilizacji zachodniej*. Poznań 1921, str. 111.

(Definicję kultury, zgodną z naszą, podaje na str. 1.)

B. POSZCZEGÓLNE DZIEDZINY KULTURY

Terminy, oznaczające poszczególne dziedziny kultury,
częściowo od dawna są w użyciu. Nie zawsze są zupełnie
trafne i wygodne, tj. ujęte w formę rzeczownikową.

1. DZIEDZINA SPOŁECZNA

Dziedzina społeczna nie ma odpowiedniej nazwy
rzeczownikowej. Termin „społeczeństwo” oznacza pewien
zespół grup społecznych. Posługujemy się najczęściej
nazwami: dziedzina społeczna (socjalna), kultura społeczna,
rzeczywistość społeczna. Błędem jest oznaczać to samo
pojęcie terminem „dziedzina socjologiczna”. — Dawniej
pojmowano rzeczywistość społeczną bardzo szeroko, iden-
tyfikując ją prawie z całą kulturą. Mówiąc o naukach
społecznych, o kwestii społecznej, miano na myśli wszystkie
lub prawie wszystkie nauki o kulturze. Szczególnie często
łączono z dziedziną społeczną dziedzinę ekonomiczną i część
dziedziny technicznej. Dzisiaj terminologia odnośna coraz
więcej się wyjaśnia i nieporozumienia terminologiczne stają
się coraz rzadsze. Dziedzinę społeczną ujmuje się dziś
już przeważnie w zakresie ściślejszym, a nie szerszym,
dawniejszym.

Termin „społeczny” obejmuje nietylko, jak wielu mylnie
sądzi, zjawiska zbiorowe, gdzie ludzie połączeni są ze sobą
na zasadzie wspólności społecznej r ó w n o c z e s n e j, ale

także zjawiska jednostkowe. Jednostki bowiem również połączone są ze sobą na zasadzie wspólności społecznej następczej; każda jednostka przecież jest „wytworem” społecznym innych ludzi: rodziców, opiekunów, wychowawców itd. Zarówno więc zbiorowości jak i jednostki są przedmiotem i wytworem wspólnego, wzajemnego oddziaływania ludzkiego. To też dziedzina społeczna obejmuje i sprawy jednostek (indywiduów) i sprawy zbiorowości (kolektywów, w pierwotnym, właściwym tego słowa znaczeniu). Przedmiotem oddziaływania społecznego, tj. idącego w kierunku współżycia człowieka z człowiekiem (ze sobą i z innymi) jest człowiek, jest jakbyśmy także powiedzieć mogli, rzeczywistość humanistyczna kat'egzochen. Stąd, że człowiek oddziaływać może na człowieka, wynika wniosek, że w dziedzinie społecznej podmiot i przedmiot działania każdego czasu mogą zmieniać rolę i że oba człony relacji społecznej nawet równocześnie mogą na siebie oddziaływać. Jeżeli jeszcze uświadomimy sobie, że człowiek ma specyficzne zdolności refleksji, wtedy wynika stąd, że człowiek może oddziaływać także na samego siebie, tj. może równocześnie być względem samego siebie i podmiotem i przedmiotem społecznym. W łączności z tymi rozważaniami stwierdzamy fakt, że nie znamy człowieka będącego — że się tak wyrazimy — czystym produktem natury. Czy był nim biblijny Adam? Od chwili stworzenia Ewy zaczyna się między nimi oddziaływanie społeczne. Ale i przedtem już — dzięki wspomnianej zdolności refleksji — istniało oddziaływanie Adama na samego siebie. Słowem, oddziaływanie społeczne może się odnosić: a) do samego siebie, b) do innych jednostek i c) do zbiorowości.

— Z punktu widzenia podmiotu, istnieje oddziaływanie społeczne: zbiorowe (kolektywne, „publiczne“, „oficjalne“) i jednostkowe (indywidualne, „prywatne“, „nieoficjalne“).

W łączności z psychofizycznym rozwojem człowieka, zaczęto także rozróżniać pewną specyficzną kategorię oddziaływania, którą znamy pod nazwą kształcenia, nauczania, wychowania, pedagogii, oświaty. Przedmiot społeczny (wychowanek) pod wpływem wychowania urabia się do pewnego typu jednostki wzgl. do pewnego typu członka zbiorowości.¹ Wychowanie jest ogromnie rozbudowaną dziedziną oddziaływania społecznego. Przeróżne są tu teorie, systemy, kierunki. Nas tu interesuje, że istnieje także kierunek „pedagogiki kultury”, który jednakże w rozmaity sposób może być traktowany, zależnie od przyjętej definicji kultury i jej dziedzin. Oddziaływanie na samego siebie nazywamy samokształceniem (samowychowaniem), pracą wewnętrzną, ascezą itd. Oddziaływanie pozawychowawcze na innych nie ma specyficznej nazwy, jeśli pominiemy niezupełnie jeszcze ustalone terminy: propaganda, agitacja, reklama itd.

Jak to wyżej zaznaczyliśmy², możemy w dziedzinie społecznej rozróżnić zjawiska pierwotne i zjawiska wtórne. Odnosi się to zarówno do czynności jak i wartości społecznych.

Czynnością pierwotnie społeczną jest np. powołanie pewnego osobnika na członka grupy społecznej, na jej kierownika lub członka zarządu. Czynnością spo-

1) Por. X. W. Adamski: Wychowanie Państwowe na str. 7 n.

2) Por. str. 29.

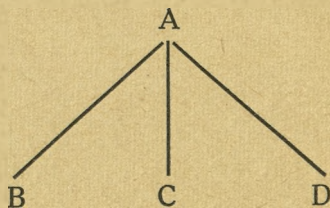
lęczną wtórną jest np. spowodowanie kogoś, aby wykonał pewien przyrząd techniczny, aby kupił pewną książkę, aby wyznawał pewną religię, aby uznawał pewną teorię.

Wartościami społecznymi pierwotnymi są:

1) różne typy jednostek społecznych, tj. kategorie indywidualów (osób) o pewnych cechach społecznych. Rozróżniamy np. typy: kierownicze, pasywne, zawodowe itd.;¹

2) różne typy czy kategorie zbiorowości (kolektywów). Wśród nich rozróżniamy dwa główne rodzaje: pary (dwójki) społeczne i grupy społeczne.

Z punktu widzenia oddziaływania społecznego nazywamy pary społeczne także stosunkami społecznymi. Zasadniczo mamy tu tylko dwa człony. W stosunkach społecznych rozróżniamy relacje równości, np. para kolegów (stosunek koleżeński), para przyjaciół (stosunek przyjacielski), para narzeczonych, para małżeńska (stosunek małżeński), — oraz relacje nierówności (nadporządkowania wzgl. podporządkowania), np. para: ojciec i syn (stosunek rodzicielski), pracodawca i pracobiorca, zarząd grupy i członek grupy. — Rozróżniamy także stosunki proste, np. A—B lub B—C lub E—F, oraz stosunki złożone, np.:

¹) Zob. np. Florian Znaniecki: Socjologia wychowania. T. II, Warszawa - Lwów 1930, na str. 260 n.

Grupa społeczna ma co najmniej trzy członki czyli, jak zwykle mówimy, trzech członków. Jeżeli członkami grupy są same jednostki, nazywamy ją grupą prostą. Jeżeli członkami grupy są same grupy lub i jednostki i grupy, wtedy taką grupę nazywamy grupą złożoną. Istnieje wielka ilość najróżniejszych grup społecznych. Możemy je podzielić na grupy spontaniczne z podziałem na geneomiczne (generyczne, genetyczne) i terytorialne, oraz na grupy celowe czyli konwencjonalne.¹

Ponieważ nam tylko i wyłącznie chodzi o wartości społeczne, mówimy o jednostkach społecznych, o parach społecznych, o grupach społecznych. Są bowiem także jednostki rozważane z punktu widzenia nie-społecznego, np. ekonomicznego (homo oeconomicus). Istnieją też pary (stosunki) nie-społeczne, np. lekarz i operowany (para ściśle techniczna), Bóg i człowiek (stosunek ściśle religijny), Chrystus i Kościół katolicki (stosunek ściśle religijny). Są również grupy ludzi nie-społeczne, np. zespół ludzi przed obiektywem fotograficznym lub w ujęciu artysty malarza (grupa ściśle estetyczna), grupa ludzi śpiących (grupa ściśle przyrodnicza); są grupy czysto religijne, np. wszyscy wyznawcy tej samej religii, w odróżnieniu od religijnej grupy społecznej.²

¹) Por. X. W. Adamski: Pogląd na grupy społeczne i ich klasyfikację.

²) Taką grupą religijno-społeczną jest np. Kościół katolicki. Grupę czysto religijną ujmuje katolicyzm z jednej strony w formie „communio sanctorum” czyli łączności Kościoła wojującego, cierpiącego i triumfującego, a z drugiej strony w formie „Corpus Christi mysticum”.

Wartości społeczne wtórne ściśle łączą się z pierwotnymi i od nich biorą swój charakter społeczny.¹ Różniamy tu tyle kategorii, ile jest a-społecznych dziedzin kultury:

1) wartości techniczne — mieszkanie osobnika, terytorium grupy, dom związkowy, urządzenia biurowe itd.;

2) wartości ekonomiczne — oszczędności, majątek (zamienny) jednostki czy zbiorowości itd.;

3) wartości religijne — każda jednostka, każda zbiorowość opiera swą działalność na pewnym światopoglądzie, religii i moralności;

4) wartości estetyczne — każda jednostka, każda zbiorowość korzysta z przedmiotów piękna, zwłaszcza artystycznego;

5) wartości symboliczne — każda jednostka, a szczególnie każda zbiorowość, zwłaszcza grupa ma swoje symbole, swój język;

6) wartości naukowe — każda jednostka posiada pewne minimum nauki, wiedzy; zbiorowości, zwłaszcza grupy popierają wiedzę i ją użytkują.

2. DZIEDZINA TECHNICZNA

Dla rzeczywistości technicznej mamy wyraz rzeczownikowy: technika.² Pochodzi on z greckiego i oznacza pierwotnie zręczność, sprawność praktyczną, wszelką sztukę. Z czasem termin ten przyjęto na oznaczenie sztuki uży-

¹) Por. X. W. Adamski: op. cit. oraz Wychowanie państwowe, na str. 23 n.

²) Niektórzy w miejsce terminu „technika” zaczęli używać terminu „ergika”. Jednakże termin ten się nie przyjął.

tecznej w odróżnieniu od sztuki pięknej. Terminu „technika“ niepotrzebnie używa się przy wielu sposobnościach dla oznaczenia pewnej metody postępowania: a więc mówi się np. o technice społecznej zamiast o metodyce społecznej, lub o technologii społecznej zamiast o metodologii społecznej.

W technice podmiotem działającym jest — jak w każdej dziedzinie kultury — człowiek (jednostka lub zbiorowość). Człowiek dąży do opanowania czy przekształcenia przyrody i jej sił dla swego użytku. Przedmiotem oddziaływania technicznego, tj. oddziaływania idącego w kierunku użyteczności dla ludzi, jest rzeczywistość naturalna. W szczególności człowiek przerabia:

a) przedmioty anorganiczne (lub quasi-anorganiczne, jak drzewo martwe, kości) świat martwy, zwłaszcza mineralny. Podmioty techniczne, tj. ludzie usiłują zużyć rzeczy te dla potrzeb ludzkich, przekształcić je itd. Jest to dziedzina techniki anorganicznej;

b) przedmioty organiczne. Zakres techniki organicznej rozpada się na trzy wielkie działy:

1) Fitotechnika¹ — usiłuje wyzyskać i przekształcić rośliny w kierunku potrzeb ludzkich: zbieranie roślin, uprawa roślin, agrikultura, rolnictwo, ogrodnictwo, zielarstwo lecznicze, leśnictwo, gastronomia itd.;

2) Zootechnika² — usiłuje wyzyskać i przekształcić świat zwierzęcy dla celów ludzkich: myślistwo, rybołówstwo, pasterstwo, hodowla zwierząt, agrikultura, gastronomia itd.;

¹) Phytón (greckie) = roślina.

²) Zoon (greckie) = zwierzę.

3) Antropotechnika¹ — usiłuje usprawnić zarówno stronę fizyczną człowieka: higiena, medycyna, eugenika, sport, jak i psychiczną wzgl. psychofizyczną: psychotechnika, technika pracy umysłowej itd. Tu włączyć należy także hedonistykę,² którą niektórzy wysuwają jako osobną dziedzinę kultury.

Działalność techniczna wtórnie, pomocniczo posługuje się także innymi dziedzinami kultury. Dziedzinę społeczną widzimy przy społecznej organizacji warsztatów, fabryk itd. Wartości techniczne posiadają zwykle minimum piękna-estetyki. W planowaniu technicznym odgrywają dużą rolę wartości naukowe. Bogata jest terminologia techniczna itd.

3. DZIEDZINA EKONOMICZNA

W dziedzinie ekonomicznej posługujemy się także terminem „dziedzina gospodarcza” lub „gospodarstwo”.³ Jedną jej część nazywamy dziedziną finansową. Nie mamy jednolitego i wyłącznego terminu rzeczownikowego na oznaczenie dziedziny ekonomicznej. Słowo „ekonomia” czy „ekonomika” bowiem oznacza także naukę o dziedzinie ekonomicznej. Dziedzinę ekonomiczną, rzeczywistość ekonomiczną należy ściśle odróżnić od dziedziny społecznej i technicznej; niektórzy jeszcze wciąż te tak odrębne dziedziny ze sobą mieszają.⁴

¹) Anthropos (greckie) = człowiek.

²) Hedone (greckie) = radość, przyjemność.

³) Dziedzina ekonomiczna bierze swą nazwę z greckiego (oikos = dom, nomos = prawo).

⁴) Por. Zweig Ferdynand: *Ekonomika a technika*. Kraków 1935.

Podmiotem działalności ekonomicznej jest, jak w każdej dziedzinie kultury, człowiek (jednostka, zbiorowość). Przedmiotem zaś działalności ekonomicznej, tj. działalności idącej w kierunku gromadzenia i wymiany, są różne wartości kulturowe, które się gromadzi (oszczędza) bądź to dla późniejszego własnego użytku (na „chude lata”), bądź to dla wymiany na inne. Czynności ekonomiczne odnoszą się przede wszystkim do tych wartości kulturowych pierwszej potrzeby, które nadają się do przechowania i gromadzenia oraz do wymiany.

Rozróżniamy i w tej dziedzinie kultury wartości ekonomiczne pierwotne i wtórne.¹

1) Wartości pierwotnie ekonomiczne. Najbardziej swoiste wartości ekonomiczne są te, które najmniej łączą się z innymi dziedzinami kultury. Jest to pieniądz i jego różne surogaty. Tym sposobem pieniądz stał się miarą (kryterium ekonomicznym) przy wymianie.

2) Wartości wtórnie ekonomiczne. Wartościami ekonomicznymi stają się pod pewnym względem także wartości społeczne: pewien osobnik jako organizator pracy otrzymuje płatne stanowisko w przedsiębiorstwie ekonomicznym (np. handlowym); grupa społeczna za dokonanie pewnych czynności otrzymuje zapłatę (np. subwencje). Z punktu widzenia etycznego, negatywnie ocenia się sprzedaż osoby ludzkiej (np. niewolnictwo), sprzedaż wartości grupowych (np. zdrada stanu) itd. — Najczęściej stają się wartościami ekonomicznymi różne produkty techniczne. Jeżeli pewna instytucja w bilansie wartość swej nierucho-

¹) O innych podziałach wartości (dóbr) ekonomicznych informują podręczniki ekonomiczne.

mości ustala (symbolicznie) na jeden złoty, wtedy oznacza to, że w danej chwili instytucja ta w nieruchomości swej widzi tylko wartość techniczną, a nie ekonomiczną, t. zn. przeznaczoną na wymianę (sprzedaż). — Wartości religijne, zwłaszcza pierwotne, na ogół nie stają się wartościami ekonomicznymi; usiłowania takie ocenia się negatywnie, nazywając je świętokupstwem lub symonią. — Wartości estetyczne (jak w ogóle wszelkie dobra kultury duchowej) stają się wartościami ekonomicznymi także tylko akcydenalnie, niełatwo podlegają oszacowaniu ekonomicznemu. Jednakże artysta z konieczności życiowej musi wymieniać swe dzieła estetyczne na inne wartości kulturowe.

4. DZIEDZINA RELIGIJNA

Dziedzina światopoglądu i poglądu na życie z dziedzina religii i moralności na czele nazywa się najczęściej, od najbardziej charakterystycznego zakresu zjawisk (demoninatio a maiori), dziedziną religijną, rzadziej dziedziną metafizyczną lub światopoglądową.

Podmiotem działania jest tu człowiek (jednostka, zbiorowość). Podstawowym przedmiotem, ku któremu idzie działanie religijne człowieka, jest absolut, miara wszechrzeczy. Poglądy na absolut są różne. Pochodnym przedmiotem działania religijnego jest rzeczywistość spirytualna, naturalna i kulturowa. W dziedzinie religijnej wielką rolę odgrywa poznanie wiary.

Wartości religijne pierwotne — to absolut oraz (w niektórych religiach) zastępcy absolutu obdarzeni jego mocą. Wartości religijne wtórne są: społeczne — jednostki religijne i grupy społeczne wyznawców; techniczne — miejsca

kultu, świątynie, paramenty itd.; symboliczne — terminy, rytury, ceremonie itd.

Obszerniejsze wyjaśnienia podamy niżej (Rozdział III).

5. DZIEDZINA ESTETYCZNA

W dziedzinie czy rzeczywistości estetycznej (artystycznej) używamy oprócz wyrazu „artyzm” również terminu „estetyka”, który jednakże oznacza także naukę o pięknie.¹

Podmiotem działania jest tu człowiek. Przedmiotem oddziaływania estetycznego, ściślej: oddziaływania idącego w kierunku estetycznym czy artystycznym, jest rzeczywistość zarówno prekulturowa jak i kulturowa. Oddziaływanie estetyczne ma różne stopnie intensywności, począwszy od poznania, odkrycia, udostępnienia piękna prekulturowego i kulturowego (estetycyzm) aż do odtwarzania, tworzenia piękna (artyzm). W dziedzinie estetycznej działalność człowieka nieraz jest ograniczona do kontemplacji np. piękna przyrody, piękna artystycznego.

Piękno człowiek percypuje za pośrednictwem zmysłu wzroku lub słuchu, wobec czego rozróżniamy:

a) piękno wzrokowe (wizualne): przyroda, architektura, rzeźbiarstwo, malarstwo, taniec, obrzędy, mimika itd.;

b) piękno słuchowe (akustyczne): przyroda (rzadziej), muzyka, śpiew, belestryka.

Piękno mieszane (wzrokowo-słuchowe) w przyrodzie jest rzadkie; w sztuce — teatr (opera, kino dźwiękowe itd.)

¹) Słowo „estetyka” pochodzi od aisthetos (przymiotnik grecki) = pierwotnie: dostrzegalny (zmysłami, a zwłaszcza uczuciem). Terminu tego zaczęto używać w nowszych czasach.

Wartości estetyczne są pierwotne, jeżeli danym przedmiotom możemy przypisać znaczenie głównie estetyczne, a nie inne, np. techniczne, symboliczne itd. Wartości wtórnie estetyczne łączą się z różnymi dziedzinami kultury (sztuka stosowana).

6. DZIEDZINA SYMBOLICZNA

Dziedzinę (rzeczywistość) symboliczną nazywamy zwykle (choć nieściśle) od najczęściej zachodzących symbolów dziedziną lingwistyczną. Jednolitej nazwy rzeczownikowej nie mamy (ew. symbolika, symbolistyka).

Podmiotem działalności symbolicznej jest człowiek (jednostka, zbiorowość). Przedmiotem działalności symbolicznej, ściślej: działalności idącej w kierunku tworzenia symbolów, są rozliczne zjawiska rzeczywistości prekulturowej i kulturowej (znaki, obrazy, symbole), za pomocą których człowiek utrwała pewne własne doznania duchowe, np. kreski wycinane na lasce przez karbowego dla oznaczenia ilości fur zboża, lub za pomocą których ludzie swoje doznania duchowe innym komunikują, przekazują.

Rozróżniamy:

a) symbole mowy artykułowanej, objawione słowem żywym (mówionym) lub martwym (pisanym, drukowanym, stenografowanym, szyfrowanym itd.);

b) symbole wyrażające uczucia (afekty), nastroje. Tu należą mimika, ryty, ceremonie, tańce, odznaczenia, sztandary i różne znaki kolorystyczne, graficzne.

Zależnie od zmysłu, przez który ludzie symbole percypują, tj. przyjmują do świadomości, rozróżniamy symbole wzrokowe, słuchowe, dotykowe.

Symbole łączą się nieraz w wielkie systemy, kompleksy, np. języki.

Symbole są tylko niedokładnymi obrazami, oznaczającymi (na podstawie — zwykle milczącego — porozumienia między ludźmi) pewne pojęcia, a poprzez pojęcia pewne rzeczy. Tym się tłumaczy trudności w porozumiewaniu się wzajemnym. Celem usunięcia nieporozumień powstaje dyskusja, będąca w pierwszym swym etapie zwykle dyskusją terminologiczną.

Wartości i czynności symboliczne są pierwotne i wtórne.

Wartości symboliczne wtórne łączą się z wszystkimi dziedzinami kultury. Ścisłą jest łączność symboliki z dziedziną społeczną. A więc różne zbiorowości posługują się odrębnym językiem, nawet małe grupy społeczne (zwykle stowarzyszenia) mają cały szereg symbolów (terminów) im tylko właściwych, stanowiących niejako ich własny język. U jednostek ogólnie przyjęte symbole nieraz nabierają specyficznego znaczenia i zabarwienia uczuciowego. — Wartości symboliczne łączą się również ściśle z techniką. Wystarczy zwrócić uwagę na wielki rozwój przemysłu papierniczego i drukarskiego. — Symbole podlegają także silnym wpływom dążności do piękna, wpływom estetyki. — Wpływ nauki także zaznacza się silnie w rozwoju wartości symbolicznych.

7. DZIEDZINA NAUKOWA

Dla oznaczenia dziedziny (rzeczywistości) naukowej stosujemy szereg terminów: nauka, poznanie wyższe lub poznanie naukowe, wiedza (naukowa), teoria itd.

Podmiotem działalności naukowej jest człowiek (jednostka, zbiorowość). Przedmiotem działalności naukowej, tj. działalności zmierzającej ku odkryciu prawdy, jest cała rzeczywistość.

Rozróżniamy dwie kategorie poznania: potoczne, czysto praktyczne, zwykłe i poznanie wyższe, teoretyczne, normatywne, naukowe. Zwykłe poznanie stosuje człowiek na każdym kroku. Zachodzi więc ono w każdej dziedzinie kultury. Wiedza naukowa natomiast jest to poznanie wyższego stopnia (wysoko zrjonalizowane), mające jako bezpośredni cel możliwie obiektywne poznanie istoty rzeczywistości i wytłumaczenie jej, czyli zdobycie prawdy. Wiedza naukowa pośrednio przyczynia się także do zwiększenia poznania praktycznego, ważnego dla poszczególnych dziedzin kultury i całej kultury.

Wartościami naukowymi pierwotnymi są: materiały naukowe, pojęcia, sądy, hipotezy, teorie, systemy, nauki specjalne, nauki ogólne (filozofia) itd. — słowem, wszelkie konstrukcje, wyniki, wytwory ludzkiej działalności poznawczej.¹ — Wartości naukowe wtórne tworzą się z udziałem wszystkich dziedzin kultury. Dziedzina społeczna, zwłaszcza przez grupy społeczne, popiera (ułatwia) badania naukowe. Bez pomocy środków technicznych wiele nauk (np. przyrodniczych) nie było by się w ogóle rozwinęło. Bez symboliki, zwłaszcza udoskonalonej w formie pisma i druku (technika!), trudno sobie wyobrazić szerszy postęp

¹⁾ Termin „doktryna” nie ma ustalonego znaczenia. Doktryner to pewnego rodzaju utopista, fanatyk poznawczy, fantast. — Termin „ideologia” także nie jest ustalony.

nauki. Charakterystyczne dla dziedziny nauki jest usilne dążenie, aby wartości i czynności naukowe wyrazić w własnych symbolach, terminach, ściśle sprecyzowanych i jednoznacznych (język naukowy).

O dziedzinie naukowej pomówimy jeszcze obszernie w następnym rozdziale.

Rozdział III. Nauka i jej działy

A. NAUKA W OGÓLNOŚCI¹

1. Definicja. Nauka jako odrębna dziedzina kultury jest to, jak wiemy, z jednej strony kompleks czynności poznawania rzeczywistości, a z drugiej strony kompleks osiągniętych wyników badań.² O charakterze naukowym czyli o naukowości decyduje wyłącznie metoda (w szerokim znaczeniu), i oczywiście rezultaty badań,³ a nie przedmiot badania. Poznanie naukowe bowiem obejmuje wszystkie dziedziny rzeczywistości.

Kierunek, który dziedzinie naukowej przypisuje przesadne znaczenie i od niej wszystko uzależnia, nazywa się zwykle scientyzmem.

Od nauki właściwej należy odróżnić spokrewnioną z nią popularyzację wiedzy, która obejmuje z jednej strony popularyzację wyników wiedzy, a z drugiej strony, o czym się nie zawsze pamięta, popularyzację metod nau-

¹) O nauce istnieje mnóstwo podręczników i prac, dlatego ograniczamy się tutaj do krótkiego przeglądu spraw.

²) Należy pamiętać, że nauka z jednej strony bada kulturę, a z drugiej strony także ją tworzy.

³) O czym informują podręczniki metodologii nauk. Por. Ks. Dr Kazimierz Kowalski. Podstawy filozofii. Gniezno 1930, na str. 12 n. — Por. także Fonk: Praca naukowa (tłum. z niem.) Poznań.

kowych. Nauka, pedagogia szkolna i tzw. oświata pozaszkolna czyli kształcenie dorosłych zajmuje się popularyzacją w obu kierunkach, nieraz z przewagą jednego kierunku.

2. Metody naukowe. Przedmiotem nauki w jej całości jest cała rzeczywistość: prekulturowa i kulturowa (wraz z dziedziną naukową). Od innych dziedzin kultury wyróżnia się nauka tylko przedmiotem formalnym, tj. metodą postępowania, jak to co dopiero wyżej zaznaczyliśmy.

Metodyka naukowa (w szerszym znaczeniu) obejmuje z jednej strony tzw. problematykę, która otwiera pogląd na cele czyli problemy badań naukowych, a z drugiej strony ~~na~~ metodykę ściślejszą (hodegetykę), która wskazuje na drogi i sposoby, za pomocą których najlepiej, najszybciej, najskuteczniej, słowem: najracjonalniej osiągnąć można cele naukowe.

Rozróżniamy trzy główne metody naukowego postępowania: metodę idiograficzną, nomotetyczną i normatywną.

a) Metoda idiograficzna¹ ma na celu zestawienie zjawisk w pewien systemat statyczny (opis faktycznego układu zjawisk w pewnej „chwili”) lub genetyczny, historyczny (opis faktycznego rozwoju zjawisk w następstwie czasowym). Metoda idiograficzna ma szczególne zastosowanie w tzw. naukach o „całościach”. Charakterystycznym dla nauk o metodzie idiograficznej czyli dla nauk idiograficznych jest raczej synteza (specyficznego rodzaju), a nie

¹) Idios (greckie) = właściwe, specyficzne, osobiste; grafon (greckie) = pisać, opisać.

analiza.¹ Metoda idiograficzna rozpada się na kilka specjalnych metod:

a) Metoda opisowa (graficzna, narracyjna) daje zwykle, statyczny obraz pewnego zjawiska lub kompleksu zjawisk. Opisy takie są raczej materiałem naukowym dla dalszych badań. To też jest to metoda raczej pomocnicza, wstępna.

b) Metoda historyczna, genetyczna, zwana zwykle krótko historią, daje niejako kinematograficzną serię obrazów o rozwoju pewnego kompleksu zjawisk na pewnej przestrzeni i w pewnym okresie czasu. Historia ma szczególne znaczenie w naukach kulturowych, daleko mniejsza jest jej rola w naukach przyrodniczych i filozoficznych.

c) Metoda statystyczna ujmuje powtarzające się zjawiska w sposób liczbowy. Znaczenie metody statystycznej jest szczególnie wielkie dla praktyki.

b) Metoda nomotetyczna² (zwana także nomologiczną). Nauki, posługujące się przeważnie metodą nomotetyczną, można by jednym słowem nazwać „nomotetyką” — w analogii do „historii”. Metoda nomotetyczna ma szczególne zastosowanie w tzw. naukach „o elementach”, w których zaznacza się przewaga analizy nad syntezą. Metoda nomotetyczna zajmuje się klasyfikacją zjawisk oraz wykryciem i opisem cech właściwych poszczególnym kategoriom zja-

¹) Analizę i syntezę poznawczą należy odróżnić od analizy i syntezy realnej, zachodzącej np. w technice chemicznej. — Terminami powyższymi oznaczamy nie tylko poznanie wzgl. wykrycie elementów i ich łączności, ale także poznanie układów i ich łączności z największymi układami (systemami).

²) Nomos (greckie) = prawo; titemi (greckie) = stawiam; logos (greckie) = słowo, nauka.

wisk (badania statyczne) i przez to dochodzeniem istoty danej rzeczywistości, z drugiej strony dąży do wykrycia praw rozwojowych, zachodzących w dziedzinie zjawisk powtarzalnych (badania dynamiczne). Metoda nomotetyczna wykazuje dwie odmiany: metodę empiryczną (z przewagą analizy i indukcji) i metodę spekulatywną (z przewagą syntezy i dedukcji).

4) Metoda empiryczna usiłuje zebrać jak najwięcej materiału, wyprowadzając stąd następnie (indukcja) za pomocą analizy pojedynczej wzgl. porównawczej ogólniejsze wnioski. Aby sobie ułatwić sprawę, zwłaszcza wykrycie praw przyczynowych, bada metoda empiryczna układy zamknięte (izolowane). Często też, o ile to możliwe, stosuje metoda empiryczna tzw. eksperyment (metoda eksperymentalna, doświadczalna), tzn. stara się pewne zjawiska ponownie ew. sztucznie powołać do „życia”. „Czysta” metoda empiryczna rzadko zachodzi w pracy naukowej. Zwykle jest mieszana i przerywana metodą spekulatywną. W badaniach empirycznych nawet wtedy, gdy materiał empiryczny jest stosunkowo bogaty, spekulatywna myśl w formie hipotez nieraz wyprzedza nieco mechaniczne manipulacje empiryczne, którym wtedy przypada w udziale rola weryfikacyjna (sprawdzenia). Metoda empiryczna oczywiście także posługuje się ścisłym rozumowaniem.

4) Metodę spekulatywną można by porównać do drogi, na której nie tak wiele rozstawionych jest drogowskazów jak przy metodzie empirycznej. Metoda empiryczna w czystej formie usiłuje opierać swą wędrówkę naukową jak najbardziej na poznaniu zmysłowym lub wyobraźniowym. Natomiast „czysta” metoda speku-

tywna jako punkt wyjścia bierze pewne i ustalone ogólne zasady poznawcze (aksjomaty) i na podstawie prawidłowego (logicznego) myślenia usiłuje z nich wywieść (dedukcja) specjalne wnioski. Metoda spekulatywna opiera się również na doświadczeniu i oczywiście na ściśłym rozumowaniu.

c) *Metoda normatywna* bierze swą nazwę stąd, że korzystając z wyników osiągniętych metodą idiograficzną i nomotetyczną, usiłuje wskazać podmiotom działającym ogólne normy, za pomocą których one łatwiej, pewniej i racjonalniej poznawają cele, plany, programy działania (problematyka), oraz drogi, metody i środki zrealizowania celów. Metoda normatywna więc już bardziej bezpośrednio służy pomocą praktykom, działaczom z wszystkich dziedzin kultury (włącznie nauki). Metoda normatywna jednakże może być stosowana w naukach o kulturze, a nie w naukach o prekulturze, bo tylko w kulturze jest człowiek podmiotem zmian i ich wyników, bo tylko działalność ludzka przekształca rzeczywistość do tych czy innych swych potrzeb.¹ Uzupełnienie wnioskami normatywnymi świadczy o pewnym wykończeniu danej nauki. Czyn praktyczny, na danych normach wykonany, przemienia się w eksperyment naukowy. Metoda normatywna zajmuje się z jednej strony problematyką, tj. omawia cele ważne dla praktyki, z drugiej zaś strony przede wszystkim bada te zjawiska, które jako środki i sposoby są konieczne lub pożyteczne w realizowaniu celów praktycznych, moż-

¹) Ponieważ najwyraźniej to się dzieje w technice, przeto nie dziw, że nauki normatywne nieraz, jak już wspomnieliśmy, otrzymywały (niepotrzebnie) nazwy związane z techniką, np. technologia społeczna.

liwych w pewnych warunkach czasu i przestrzeni. Metoda normatywna przestrzega praktyków m. i. przed niebezpieczeństwem pseudoracjonalizacji, grożącym wtedy, gdy w zracjonalizowaniu działalności jednostronnie zwracają uwagę tylko na stronę dążności kulturowych, nie zważając dostatecznie na warunki działania czyli na sytuację kulturową.¹

3. K l a s y f i k a c j a n a u k. Najczęściej zachodzące, statyczne podziały nauk są następujące: według przeważającej w niej metody rozróżniamy nauki: a) czyste, teoretyczne: historyczne, nomotetyczne (empiryczne, spekulatywne) — i b) normatywne (stosowane, praktyczne).² Według przedmiotu badań, stosuje się często podział na naukę główną i na nauki pomocnicze, pograniczne; dalej istnieją nauki ogólne i nauki specjalne, wreszcie nauki „o całościach” i nauki „o elementach”.

1) Należy ściśle odróżnić metodę normatywną od normatywnego wysłowienia się. Wysłowienie się może być faktywne, werytatywne, np. „to jest (wzgl.: było) białe”, lub normatywne np. „to powinno być białe”. Normatywne ujęcie zachodzi częściej, aniżeli przypuszczamy; poznajemy to po terminach takich, jak np.: trzeba, należy, musimy, powinniśmy, obowiązkiem jest, najlepiej jest itd. Często charakter normatywny jest bardzo ukryty. Nieraz różnica między ujęciem werytatywnym a normatywnym wydaje się niewielka; wystarczy porównać np. następujące zdania: Wartości techniczne posiadają zawsze pewne minimum piękna — Wartości techniczne powinny zawsze posiadać pewne minimum piękna. — Por. Dr Martin Honecker: Logik. Berlin und Bonn 1927, na str. 20, 160, 162.

2) Termin: nauki „systematyczne”, mający oznaczać nauki nomotetyczne, nie jest ścisły; systematyczną jest przecież także historia.

Dawniej nauki normatywne nazywano także (nieściśle) sztukami (artes, Kunstlehre), technikami.

Genetyczny podział nauk ma jako punkt wyjścia przedmiot badań, którym jest cała rzeczywistość, wszystkie jej dziedziny i odcinki. Poszczególne, należycie odgraniczone od siebie dziedziny i odcinki rzeczywistości określają zasadniczo także granice kompleksów nauk i granice poszczególnych nauk.

a) *Nauki filozoficzne.* Nauki filozoficzne bywają rozmaicie definiowane i klasyfikowane. Badają one rzeczywistość transcendentną (w szerokim pojęciu) przez poznanie jej istoty (nieodzownych cech) i wytłumaczenie jej za pomocą najgłębszych przyczyn, a poza tym jako nauki ogólne zajmują się zagadnieniami, które są wspólne wszystkim naukom lub głównym ich kategoriom.

Rozróżnić należy filozofię naukową, właściwą, od „filozofii” literackiej, nie posługującej się wyłącznie metodami naukowymi.

Do nauk filozoficznych zalicza się zwykle następujące:

1) *Epistemologia* (teoria poznania, kryteriologia, noetyka, logika materialna) bada podstawy poznania ludzkiego, a mianowicie jego możliwość, wartość, granice, oraz rodzaje i stopnie pewności poznania. Nauka ta jest ważną nie tylko dla samej nauki, ale także dla „praktycznego” poznania ludzkiego, którym posługuje się każda dziedzina kultury.

2) *Logika* (logika formalna, logistyka) bada zagadnienia i ustala normy procesu myślenia. W ostatnich latach logika, pod nazwą logistyki, doznała znacznego rozbudowania m. i. przy pomocy różnych symbolów, np. matematycznych (logika matematyczna, lepiej: symbolistyczna).

Logika ma znaczenie zarówno dla poznania naukowego jak i dla poznania zwykłego.¹

3) **Metodologia nauk**, o której już wyżej była mowa.

4) **Ontologia** (metafizyka ogólna, nauka o przedmiotach, o bycie jako takim, transcendentnym)² bada najwyższe, najogólniejsze przedmioty czy byty, oraz najwyższe, najogólniejsze, podstawowe pojęcia i zasady (principia).

5) **Metafizyka** (często zwana także metafizyką specjalną) zawiera następujące działy: teodiceę, teologię naturalną wzgl. filozofię religii, która bada rzeczywistość transcendentną, zwłaszcza absolutną (Byt nieskończony, istniejący z Istoty Swej); — filozofię moralności czyli etykę, która bada zasady poglądu na życie i ustala normy wzgl. ideały (cele) postępowania ludzkiego; — estetykę, która bada istotę i najwyższe zasady piękna; — filozofię przyrody, która bada rzeczywistość naturalną w jej całości; — psychologię teoretyczną (racjonalną, spekulatywną), która bada istotę (nieodzowne cechy) duszy ludzkiej; — filozofię kultury, która bada rzeczywistość kultury w jej całości. Metafizyka zajmuje się przeto także zagadnieniami, które są przedmiotem badań nauk specjalnych, zarówno przyrodniczych jak i kulturowych, ale ujmuje je na podstawie najgłębszych zasad. Kierunek filozoficzny agnostycyzmu nie uznaje niektórych działów metafizyki, np. teodicei, psychologii spekulatywnej.

¹) Por. interesujące wywody Honeckera. op. cit. na str. 19 n. i passim.

²) Por. także Honecker. op. cit. str. 27 n. (Gegenstandslehre).

b) *Nauki przyrodnicze.* Ogólną nauką, nauką o całości przyrody fizycznej i psychofizycznej jest filozofia przyrody, o której co dopiero była wzmianka. — Nauki przyrodnicze nie mają właściwego działu historycznego. (Co innego jest historia nauk przyrodniczych.) Natomiast odgrywają w nich wielką rolę nauki m a t e m a t y c z n e, które za pomocą mierzenia i symbolów liczbowych badają abstrakcyjne przedmioty fizyczne jedno-, dwu- i trzy-wymiarowe i ich przeliczne relacje. — Również nie mają nauki przyrodnicze działu normatywnego, zastosowanie bowiem i przekształcanie przyrody do potrzeb ludzkich należy już do rzeczywistości kulturowej, w pierwszym rzędzie do techniki.

Specjalne nauki przyrodnicze (główne), posługujące się przede wszystkim metodą empiryczną, są następujące: mineralogia, botanika, zoologia, antropologia; fizyka i chemia, biologia, psychologia¹ (empiryczna); astronomia, geologia, meteorologia.

c) *Nauki kulturowe* (nauki kulturalne, nauki o kulturze, nauki humanistyczne).²

¹) Obecnie psychologia ogranicza się coraz bardziej do swego zakresu zadań; a więc tak zw. psychologia społeczna należy do socjologii, psychologia gospodarcza do ekonomiki, psychologia religii do religiologii itd. Mniej więcej to samo można powiedzieć także o innych naukach. Np. dawniej niektórzy socjologowie, rozszerzając zbytnio zakres socjologii, mówili o socjologii religii itd. Zwalcza to m. i. Florian Znaniecki. Społeczne role uczonych a historyczne cechy wiedzy. „Przeгляд Socjolog.” t. V. z 1—2, Poznań-Warszawa 1937, na str. 1—55.

²) Do niedawna nauki kulturowe prawie powszechnie nazywano także naukami społecznymi.

Termin „nauki o duchu” (Geisteswissenschaften) jest nieścisły, obejmuje bowiem i psychologię i nauki o kulturze.

Do ogólnych nauk kulturowych, obejmujących całą rzeczywistość kulturową, należą:

1) **Historia kultury**, która daje możliwie równomierny pogląd na rozwój całej kultury we wszystkich jej dziedzinach. Tak zwana historia powszechna o tyle tylko różni się od historii kultury, że silnie (i może jednostronnie) akcentuje działalność wielkich grup społecznych, zwłaszcza państw. **Etnografia** podaje statyczny opis kultury zwłaszcza prymitywnych społeczeństw (ludów = greckie: etnos). **Etnologia** dzisiaj przeważnie pojmowana jest jako ta część historii kultury, która szczególnie uwzględnia dzieje społeczeństw prymitywnych lub prymitywnych cech kulturowych, spotykanych w społeczeństwach cywilizowanych. Etnologia w dużej mierze przyczyniła się do powstania specjalnych nauk kulturowych.¹⁾

2) **Teoria kultury**, zwana także filozofią kultury, bada istotę i tłumaczy przyczynowo rzeczywistość kulturową, zajmuje się zagadnieniami nomotetycznymi w stosunku do całokształtu kultury. Nauka ta jest dopiero w początkach, będzie się rozwijać w miarę rozwoju specjalnych nauk kulturowych.

3) **Teoria pracy kulturalnej** albo **metodologia kulturalna** jest identyczna z niewłaściwie zwaną teorią pracy „społecznej”. Teoria pracy kulturalnej usiłuje ustalić z jednej strony ogólne i specjalne ideały kulturowe (cele, problemy, programy praktyczne itd.), a z drugiej strony

¹⁾ W Anglii i Ameryce (U. S. A.) etnologię (i antropologię) często identyfikuje się z teorią kultury w naszym pojęciu.

blizsze wskazania, drogi i środki do urzeczywistnienia wspomnianych ideałów. Na tej podstawie praktyczni działacze kulturowi mogą ustalić konkretne programy z uwzględnieniem konkretnej sytuacji i wybrać drogi, za pomocą których cele te najlepiej, najszybciej, słowem: najracjonalniej mogą być urzeczywistnione.

Specjalne nauki kulturowe, posługujące się przede wszystkim metodą empiryczną, są następujące:

1) socjologia — naczelna nauka o rzeczywistości społecznej (o zjawiskach społecznych: indywidualnych i zbiorowych);

2) technologia — najogólniejsza nauka o rzeczywistości technicznej (jeszcze mało rozwinięta);

3) ekonomika — naczelna nauka o rzeczywistości gospodarczej;

4) religiolgia (religioznawstwo, religionistyka) — zajmuje się rzeczywistością religijną i moralną (rzeczywistością poglądu na świat i poglądu na życie);

5) estetyka — zajmuje się rzeczywistością sztuki i piękna. Niektórzy nazywają empiryczną tę naukę estetologią;

6) symbolologia — zajmuje się symbolami, a zwłaszcza symbolami mowy (lingwistyka, filologia);

7) teoria wiedzy (nauka o wiedzy, teoria nauki itd.) — zajmuje się rzeczywistością naukową.

Nieco obszerniej omówimy niżej: socjologię, ekonomikę, a zwłaszcza religiolgię.

LITERATURA

1. Ogólna:

- J. St. Bystron: Socjologia. Wstęp informacyjny i bibliograficzny. Wyd. 2. Warszawa 1936.
- W. I. Thomas: Source Book for Social Origins. Chicago 1909.
- W. Wundt: Völkerpsychologie. Leipzig (13 tomów).
2. dot. teorii pracy kulturalnej:
- J. Maritain: O nową cywilizację chrześcijańską. Lublin 1935.
- B. Suchodolski: Ideały kultury a prądy społeczne (Wypisy.) Warszawa 1935.
- B. Suchodolski: Kultura i osobowość (Wypisy). Warszawa 1935.
- X. A. Szymański: Zagadnienia społeczne. Wyd. 2. Lublin 1929.
- Fr. Zach: Modernes oder katholisches Kulturideal. Wien 1925.
- Fl. Znaniecki: Ludzie terazniejsi a cywilizacja przyszłości. Lwów - Warszawa (1934), (część I).
3. dot. technologii:
- Fr. Dessauer: Philosophie der Technik. Bonn 1929.
4. dot. symbolologii:
- J. Rozwadowski: O zjawiskach i rozwoju języka. Kraków 1921.
- J. Vendryès: Le langage. Introduction linguistique à l'histoire. Paris 1921.
- W. Wundt: Völkerpsychologie. Die Sprache. 3 wyd. Leipzig 1911.
5. dot. teorii wiedzy (i filozofii):
- A. Feder S. J.: Lehrbuch der geschichtlichen Methode. Auflage 3. Regensburg 1924.
- W. M. Kozłowski: Podstawy logiki czyli zasady nauk. Warszawa 1916.
- Ks. K. Kowalski: Podstawy filozofii. Gniezno 1930.
- W. Wundt: Logik (wyd. 4). Stuttgart 1921.
- Fl. Znaniecki: Przedmiot i zadania nauki o wiedzy (Odbitka z t. V. „Nauki Polskiej”, Warszawa).
- Fl. Znaniecki: The metod of sociology. New York 1934. (Dzielo to traktuje wprawdzie tylko o metodach socjologii, jednakże może stanowić wzór dla metodologii innych nauk o kulturze).

B. SOCJOLOGIA

1. Definicja. Socjologia ma — jak wiemy — jako przedmiot badań rzeczywistość społeczną, kulturę społeczną, zjawiska społeczne.¹

Zjawiska społeczne to:

a) wartości społeczne. — Są one motorami, podmiotami czynności społecznych, a poza tym są także wynikiem czynności społecznych;

b) czynności społeczne — to oddziaływanie wartości społecznych czyli człowieka (jednostki i zbiorowości) na siebie lub na innych (jednostkę lub zbiorowość). Przez czynności społeczne wartości społeczne doznają przekształcenia.

Zjawiska społeczne są:

a) pierwotnie społeczne. Głównymi kategoriami wartości są tu: 1) jednostki, indywidua, osobniki społeczne; 2) zbiorowości społeczne, tj. z jednej strony pary, dwójki, stosunki społeczne, a z drugiej strony grupy społeczne. — Główne kategorie czynności to: 1) czynności konformistyczne, gdy przedmiot społeczny, na który się oddziaływa, temu wpływowi się poddaje (czynności atrakcyjne), np. uczeń naśladuje zwyczaje swego mistrza, ktoś chce zyskać sobie czyjąś przyjaźń, kilka osób dąży do założenia grupy społecznej itd.; — 2) czynności konfliktowe, gdy się temu wpływowi przedmiot społeczny przeciwstawia (czynności kompulsyjne, koercytywne), np. wstrzymać kogoś od dokonania napaści, narzucenie słabszej grupie pewnych norm,

¹) Oprócz powyższej istnieją jeszcze inne definicje socjologii, jak wykazuje historia socjologii.

walka wyborcza, wojna itd. W tym samym czynie obie te kategorie nieraz mniej lub więcej się zmieniają;

b) wtórnie społeczne, mieszane, zapożyczone z niespołecznych dziedzin kultury. Wartości wtórnie społeczne to: nazwa osobnika lub grupy, dom związkowy, sztandar pułku, hymn narodowy itd. — Czynności wtórnie społeczne to: uchwalenie świadczeń na rzecz grupy, wygłoszenie referatu oświatowego na zebraniu, wybudowanie domu organizacyjnego wspólnym wysiłkiem grupy itd.

2. Podział. Socjologia dzieli się na trzy gałęzie:

a) Socjologia idiograficzna. — Socjologia historyczna lub historia społeczna podaje etapy rozwojowe pewnej jednostki (biografia), pewnej pary, pewnej grupy społecznej, pewnego zespołu grup społecznych. Historycznymi naukami są także etnologia i prehistoria społeczna. Etnologia społeczna ogranicza się do materiału pochodzącego od społeczeństw niecywilizowanych. Prehistoria społeczna posługuje się materiałem wykopaliskowym. Etnografia społeczna czyli socjografia jest usystematyzowanym zbiorem materiałów społecznych, wziętych z określonego czasu i przestrzeni. — Historię społeczną należy odróżnić od historii socjologii, od historii doktryn społecznych, która jest częścią historii wiedzy.

b) Socjologia nomotetyczna — bada elementy i układy społeczne, starając się je opisać, poklasyfikować i wykryć prawa (siły), które nimi rządzą.

c) Socjologia normatywna (stosowana, praktyczna) — z całokształtu socjologii idiograficznej i nomotetycznej wybiera problemy i metody, opracowuje je ze względu na

praktyczne życie społeczne, ustala normy postępowania społecznego. Badania te są ważnym materiałem także dla metodyki (teorii) pracy kulturalnej, o której wyżej była mowa.¹

LITERATURA

a d a):

W. Schmidt und W. Koppers: Völker und Kulturen. II Teil. Die menschliche Gesellschaft. Regensburg 1924 (str. 133-374).
a d b):

Fl. Znaniecki: Wstęp do socjologii. Poznań 1922.

Fl. Znaniecki: The method of sociology. New York 1934.

Fl. Znaniecki: Socjologia wychowania. T. I. Warszawa 1928 —
T. II. Warszawa - Lwów 1930 (Podaje teorię osobnika społecznego).

Fl. Znaniecki: Social actions. Poznań 1936.

Fl. Znaniecki: Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości. Lwów - Warszawa (1934). (Część II).

a d c)

X. W. Adamski: Zarys socjologii stosowanej. T. I. Poznań 1928.
o g ó l n a:

J. St. Bystron: Socjologia. Wstęp informacyjny i bibliograficzny. Wydanie II. Warszawa 1936. (Przyjmuje szeroką definicję socjologii.)

R. Linhardt: Die Socialprinzipien des hl. Thomas von Aquin. Freiburg i. Br. 1932, Herder.

A. Vierkandt: Handwörterbuch der Soziologie. Stuttgart 1931. Przegląd Socjologiczny, wyd. przez Polski Instytut Socjologiczny. Poznań - Warszawa (Wychodzi z przerwą od r. 1930).

Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, kwartalnik Uniwersytetu Poznańskiego. Poznań (Zawiera dział socjologiczny od r. 1925).

¹) Filozofię społeczną pojmowano w różny sposób, najczęściej jako część etyki społecznej, niekiedy jako teorię ideałów społeczno - kulturowych. — Czy powstanie filozofia społeczna w właściwym znaczeniu, zgodnie z naszą definicją kultury społecznej, dziś jeszcze przesądzać nie można. — Por. Dietrich von Hildebrand. Metaphysik der Gemeinschaft. Augsburg 1930.

Socjologia roślin i socjologia zwierząt jako część botaniki i zoologii już istnieje.

C. EKONOMIKA

1. Pojęcie ekonomiki jako nauki. Nauka ekonomiczna, ekonomika, ekonomia społeczna, ekonomia polityczna zajmuje się badaniem ekonomii, rzeczywistości ekonomicznej, tj. wszelkich zjawisk z dziedziny ekonomicznej, gospodarczej.¹ Badaniu podlegają zarówno wartości ekonomiczne, jak i czynności ekonomiczne.

O zjawiskach ekonomicznych pierwotnych i wtórnych mówiliśmy już wyżej w rozdziale II.

2. Podział nauk ekonomicznych. Rozróżniamy i tutaj trzy kategorie nauk:

a) *Ekonomika idiograficzna*. — Ekonomikę historyczną czyli historię ekonomiczną (gospodarczą) należy odróżnić od historii nauk ekonomicznych czyli doktryn ekonomicznych, która jest częścią historii wiedzy. — Etnologia ekonomiczna usiłuje z materiału pochodzącego z społeczeństw niecywilizowanych zrekonstruować genezę życia ekonomicznego. Podobne zadanie ma prehistoria ekonomiczna. — Etnografia ekonomiczna dostarcza całej ekonomice cennych opisów zjawisk ekonomicznych. — Statystyka ekonomiczna, ważna zwłaszcza dla praktyki, zajmuje się liczbowym zestawieniem gospodarczych zjawisk powtarzalnych i ich usystematyzowaniem.

b) *Ekonomika nomotetyczna* (teoria ekonomiki) — opisuje i klasyfikuje zjawiska (elementy i układy) ekonomiczne, usiłuje wykryć prawa ekonomiczne.

¹) Niestety termin „ekonomia” oznacza także naukę. Może z czasem dla oznaczenia nauki wprowadzi się inny termin, np. coś w rodzaju „ekonomologia”.

c) *Ekonomika normatywna* (praktyczna, stosowana) — bada zjawiska ekonomiczne w zastosowaniu do potrzeb różnych układów społecznych: jednostek i zbiorowości, tj. całej ludzkości, państwa (ekonomia polityczna), narodu, rodziny, „domu”, przedsiębiorstwa, spółki itd. i ustala normy życia ekonomicznego. Pomocniczą nauką jest tu księgowość ekonomiczna, statystyka ekonomiczna.

LITERATURA

- a d a):
W. Schmidt und W. Koppers: *Völker und Kulturen*. III Teil. Die menschliche Wirtschaft. Regensburg 1924 (str. 377-644).
a d b):
A. Marshall: *Zasady ekonomiki*, T. I. Warszawa 1925. T. II. Warszawa 1928.
R. Rybarski: *System ekonomiki politycznej*. Warszawa.
E. Taylor: *Wstęp do ekonomiki*. Część I. *Ekonomika jako nauka*. Poznań 1936.
a d c):
W. Baliński: *Zasady organizacji i budżetowania*. Warszawa 1937.
A. Krzyżanowski: *Nauka skarbowości*. Poznań 1923.
W. Skalski: *Zasady inwentaryzowania i bilansowania w przedsiębiorstwach handlowych i przemysłowych*. Poznań 1934.
St. Skrzywan: *Zasady księgowania w przedsiębiorstwach handlowych, przemysłowych i bankowych*. Warszawa 1931.

D. RELIGIOLOGIA

1. *Pojęcie religii*. Chcąc mówić o religiologii, musimy wpieryw bliżej rozpatrzyć dziedzinę rzeczywistości, która jest przedmiotem jej badań. Nawijazujemy tu do uwag, podanych w rozdziałach o rzeczywistości (I) i o kulturze (II).

Religiołogia zajmuje się dziedziną światopoglądu i poglądu na życie oraz dziedziną religii i moralności (etyki).

Punktem wyjścia, istotą każdego światopoglądu i każdej religii jest absolut. Absolut dla człowieka i jego działalności życiowej jest najwyższą rzeczywistością, ^{najwyższą} wartością, najwyższym dobrem, najwyższym ideałem, a zarazem miarą wszechrzeczy. Drugorzędnymi wartościami religijnymi może się stać dla człowieka rzeczywistość spirytualna, naturalna i kulturowa.

Nazwę religii prawie zawsze łączy się z absolutem teistycznym, transcendentnym.

Termin „światopogląd”, dziś powszechnie przyjęty, łączy się, w znaczeniu szerszym, z wyznawaniem jakiegokolwiek absolutu czy to teistycznego, czy to ateistycznego, np. światopogląd katolicki, bolszewicki itd. Tutaj termin „światopogląd” ma szersze, ogólniejsze znaczenie niż termin „religia” (w tradycyjnym ujęciu). W drugim, ciaśniejszym znaczeniu, światopogląd oznacza specyfikację poglądów w oparciu o pewną religię, np. w katolicyzmie dopuszczalne są pewne indywidualne teorie światopoglądowe w myśl zasady „in necessariis unitas, in dubiis libertas”.¹

Terminy: moralność, etyka wiązano dawniej zwykle z absolutem teistycznym. Jednakże w nowszych czasach coraz więcej wiąże się pojęcie moralności (etyki) z absolutem nie tylko teistycznym, ale także ateistycznym, in-

¹) Por. J. M. Bocheński O. P.: Światopogląd, Bunt Młodych Nr. 16 (107), rok VII z 10 września 1956, Warszawa. (Mówi o formalnej strukturze światopoglądu). — S. Hessen: Istota i znaczenie poglądu na świat. „Kultura i wychowanie” rok I. z. I. Warszawa 1933 (str. 9—29). — S. Hessen: Pogląd na świat i pedagogika. „Kultura i wychowanie” r. I. z. II. Warszawa 1934 (str. 121—138). — St. Szuman: Światopoglądowe cierpienia młodzieży. „Kultura i wychowanie” r. I. z. I. (str. 30—46). — Wł. Radwan. Kryzys wychowania bezinteresownego. „Kultura i wychowanie” r. I. z. II. (str. 109—120).

nymi słowy — przyjmuje się, że istnieje moralność także bez religii (teistycznej).

W ostatnich czasach również termin „religia” zaczęto stosować w szerszym znaczeniu, aniżeli dotychczas; mówi się obecnie o religii w łączności także z absolutem ateistycznym. Czytamy więc o religii socjalizmu, o religii bolszewizmu, o religii nienawiści, o religii wiedzy, o religii neokantyzmu itd.¹ W łączności z tym twierdzą niektórzy, że religię, podobnie jak moralność, etykę, można zdefiniować w dwojaki sposób: albo w sensie dotychczasowym, tradycyjnym (definicja ściślejsza), albo też w sensie nowszym (definicja szersza).²

Definicja tradycyjna szeroko jest znana i stosowana zarówno w życiu potocznym, jak i w nauce. Zwolennicy jej twierdzą, że tylko rzeczywistość związana z absolutem teistycznym (transcendentnym) jest godna miana religii, że nie należy obalać uświęconych wielowiekową tradycją terminów i przez to wprowadzać zamieszania

¹) Już np. u św. Hilarego (w komentarzu do św. Mateusza) czytamy: „Namque... a superstitionibus humanarum religionum universum ad spem regni caelesti vocabat”. — W Kościele katolickim mówi się także o sektach ateistycznych, traktując ich zwolenników na równi z innymi sekciarzami (dekret Komisji Tłumaczy Kodeksu z dnia 30. 7. 1934 r.), o sekcie komunistów, komunizmu (Por. Pius XI.: Encyklika o bezbożnym komunizmie. Warszawa 1937, tłum.). Por. także Msgr. Dr Engelbert Lorenz Fischer. *Die modernen Ersatzversuche für das aufgebene Christentum. Ein Beitrag zur Religionsphilosophie und Apologetik.* Regensburg 1903.

²) O przeróżnych definicjach religii informuje np. Ks. Dr Józef Pastuszka: *Współczesne kierunki w filozofii religii.* Warszawa 1932. — Definicję religii podają także podręczniki historii religii, etnografii religii itd.

nia. Oczywiście, zwolennicy tej definicji w swych badaniach uwzględniają także zjawiska takie jak magia, przesady, gusta i wszelkie wierzenia ateistyczne czyli (jak je niektórzy nazywają) surogaty religii (pseudo-religie). Co do wierzeń ateistycznych zwracają uwagę na ogromną ich różnorodność i chwiejność oraz na fakt rozbicia społecznego wyznawców ateizmu, bo rzadko kiedy spotykamy większe ich grupy, wyznawające choć w przybliżeniu te same zasady. Wobec tego zagadnienie wierzeń ateistycznych, np. w nauce, zawsze będzie zajmowało drugorzędne stanowisko. To też definicja tradycyjna jest dostatecznie uzasadniona i wystarczająca.

Definicję nowszą omówimy obszerniej, gdyż jest mniej znana i zrozumiała, stosunkowo mało dotychczas rozpowszechniona. Według tej nowszej, szerszej definicji, religia i światopogląd są zasadniczo jednym i tym samym, stanowią jedną dziedzinę kultury i mogą być nazwane jednym, głównym terminem: religia.¹ Bliższe zaś określenie poszczególnych kategorii religii dokona się łatwo przy pomocy odpowiednich określeń przymiotnikowych, np. religia teistyczna, ateistyczna, chrześcijańska itd. Religia czy światopogląd jest więc kompleksem wartości i czynności, na podstawie których każdy człowiek uznaje jakiegokolwiek absolut, traktując go jako swą najwyższą wartość czyli miarę wszechrzeczy, będącą podstawą jego poglądu na życie i ostateczną normą jego postępowania. Definicja nowsza obejmuje więc oprócz religii teistycznych wyraźnie także religie ateistyczne. W ten sposób nowsze,

¹) Należy tu pamiętać o podziale rzeczywistości na pre-kulturę i kulturę. Por. nasze rozważania w rozdziale I na str. 11 n.

szersze pojęcie religii obejmuje z jednej strony religie teistyczne w szerszym znaczeniu, a z drugiej strony to, co zwolennicy definicji tradycyjnej nazywają surogatem religii, pseudo-religią, ateizmem religijnym.

Zwolennicy tej definicji powołują się najprzód na precedens, na rozszerzenie terminu „moralność” także poza granice moralności teistycznej. Wskazują dalej na duży brak definicji ściślejszej, że zezwala na wyodrębnienie moralności od religii czyli na rozdział religii i moralności. Natomiast definicja szersza łączy każdą moralność z pewną, określoną, jej właściwą religią. Tym sposobem szersza definicja ułatwia ogólne i powszechne uzasadnienie moralności, odejmując równocześnie także podstawę do traktowania moralności jako odrębnej i samodzielnej dziedziny kultury. Zasady moralności, pogląd na życie — według definicji nowszej — jest zawsze tylko wpływem tej religii, którą dany człowiek w danym czasie wyznaje, jest zastosowaniem wierzeń człowieka do jego zasad czy potrzeb życiowych. Istnieje związek przyczynowy między religią czyli światopoglądem danego człowieka a jego etyką czyli poglądem na życie. Jaka jest religia danego człowieka, taka też jest jego etyka, i na odwrót, jaka etyka człowieka, taka też jego religia. Z religii faktycznie przez danego człowieka wyznawanej można wnioskować o jego etyce, i na odwrót. Jeżeli religia danego człowieka jest chwiejna, niekonsekwentna, zmienna, oportunistyczna, fragmentarystyczna, to też taką jest jego etyka, jego teoria moralności, a nawet także moralność praktyczna, tj. jego działalność i życie (czyny moralne). Objawy takie, jak np. moralność podwójna, świadczą o tym, że religia danego czło-

wieka jest dwoista, oportunistyczna, słaba. Ludzi bez religii nie ma. Podobnie jak z koła zjawisk społecznych, technicznych, ekonomicznych itd. żaden człowiek wyswobodzić się nie może, tak też nikt nie może wyzwolić się z koła zjawisk religijnych. Jakąkolwiek religię (światopogląd) musi wyznawać i będzie wyznawał zawsze każdy człowiek bez wyjątku. Nawet ci, którzy rzekomo wypierają się wszelkiej religii lub nawet ją zwalczają, czynią to — nie zdając sobie z tego sprawy — w imię swojej religii. Wszelka walka z jakąkolwiek religią jest zawsze walką w imię jakiejkolwiek innej religii. Bolszewicy, socjaliści, pozytywiści (comptyści), nietzsche'aniści, wszelkiego rodzaju ateiści i bezwyznaniowcy zwalczają, neglizują, wypierają się (innych) religii w imię swojej własnej. W każdym bez wyjątku człowieku spotykamy szereg czynności i szereg wartości, które należy zakwalifikować jako religijne (światopoglądowe).¹ — Dalej, twierdzą zwolennicy tej definicji, także uzgodnienie poglądów religijnych jest łatwiejsze do przeprowadzenia przy pomocy szerszej definicji. Daleko łatwiej bowiem dyskutować z człowiekiem, który wyznaje jakąkolwiek religię, należącą choćby do najniższej kategorii, aniżeli z człowiekiem, który sam o sobie mówi i o którym wszyscy inni mówią, że jest zupełnie areligijny czy nawet antyreligijny.

Kwestia powszechnego przyjęcia definicji szerszej czy ściślejszej dzisiaj nie jest jeszcze rozstrzygnięta. Na to potrzeba czasu. Z punktu widzenia naukowego, sprawa

¹) Dla religiologii i filozofii religii mają duże znaczenie opisy religii czy światopoglądów jednostek i grup (religiogramy).

ta, jako terminologiczna, jest drugorzędna. W nauce głównie chodzi o to, by stosowane terminy były jasne.

2. **Klasyfikacja religii i światopoglądów.** Owówimy wpierw niektóre podziały statyczne. Religie wzgl. światopoglądy nazywamy wielkimi lub małymi zależnie od liczby wyznawców; są religie (światopoglądy) indywidualne, tj. ograniczone do jednego wyznawcy, i religie (światopoglądy) wieloosobowe, zbiorowe, kolektywne, tworzące nieraz wielkie grupy społeczne.¹ Ostatnie są niezorganizowane, luźne np. buddyzm, lub zorganizowane np. Kościół katolicki. Poza tym mówimy o religiach wyższych i niższych, zależnie od stopnia zracjonalizowania, tj. od wytworzonych w łączności z religią poglądów i doktryn filozoficznych i teologicznych. Rozróżniamy dalej religie trudne i łatwiejsze; ostatnie są to takie, których moralność nie wymaga od człowieka wysiłku, zaparcia się siebie, lecz zezwala mu na całkowite wyzycie się według „instynktów“ i zmysłów (tzw. łatwizna życiowa, życie ułatwione). — Mówimy o religii naturalnej, poznanej drogą przez racjonalne, filozoficzne poznanie, i o religii objawionej przez Boga czy bóstwo (supraracjonalnej). Mówimy wreszcie, stojąc na stanowisku pewnej religii, o religii prawdziwej i błędnej (magia, zabobony, gusła itd.)

Genetyczny podział światopoglądów opiera się na przyjętym przez wyznawców absolutie. Na tej podstawie mamy dwie główne kategorie światopoglądów: teistyczny i ateistyczny.

¹) Nie należy zapominać o wspomnianej wyżej różnicy między grupą religijną (o łączności czysto duchowej) i społeczną grupą religijną (Kościół).

a) Światopoglądy teistyczne (teocentryczne, metafizyczne, transcendentne, nadprzyrodzone, supranaturalne, nadziemskie) są to religie w pojęciu tradycyjnym. Światopoglądy teistyczne w znaczeniu szerszym dzielą się na trzy działy: są religie monoteistyczne, politeistyczne i panteistyczne. Ostatnie dwie kategorie należy odróżnić od światopoglądów ściśle naturalistycznych.

b) Światopoglądy ateistyczne (czysto doczesne, czysto ziemskie) dzielą się zwykle na dwie podkategorie: znamy światopoglądy naturalistyczne i kulturalistyczne. Podział ten jednakże nie jest ścisły, podobnie jak podział na światopogląd materialistyczny i idealistyczny.

Światopoglądy naturalistyczne wyznawają jako absolut całą przyrodę lub jakiegokolwiek jej zjawiska, np. siły naturalne. Jednakże naturalistycznymi nie są te religie (prymitywne), które w pewnych siłach przyrody widzą jedynie siedzibę absolutu, lub od sił tych biorą nazwę absolutu, lub siły te uważają jedynie jako objaw działania absolutu. Światopoglądy ściśle naturalistyczne u ludów pierwotnych nie zachodzą. Rzekomo naturalistyczne światopoglądy u ludów prymitywnych raczej są zwykle pewnego rodzaju politeistycznym panteizmem, jakby je określić można. Światopoglądy naturalistyczne spotykamy chyba jedynie w świecie cywilizowanym, np. monizm, pozytywizm. Także w antropomorfizowaniu przyrody, np. w wyrażeniach: „jak to natura sama sobie daje radę”, „jak to przyroda wszystko dobrze obmyśliła” — nie ma zwyczaj prawdziwych momentów światopoglądu naturalistycznego.

Światopoglądy kulturalistyczne (mniej lub więcej antropocentryczne wzgl. nawet egocentryczne) także nie zachodzą w społeczeństwach prymitywnych, lecz jedynie w społeczeństwach cywilizowanych. Absolutem (i w ogóle wartością światopoglądową) jest tutaj albo całokształt kultury albo poszczególne dziedziny, odcinki lub cechy kulturowe. Szczególniejszą rolę absolutu odgrywa kultura jako całość, którą się personifikuje, której się przypisuje cechy i właściwości prawie na wzór absolutu teistycznego. Często chodzi tu o pewien ideał kultury, np. państwo przyszłości socjalizmu i komunizmu, państwo totalizmu. Z poszczególnych zaś dziedzin kultury wysuwa się szczególnie dziedzina społeczna (socjolatria).¹ Uznawanie siebie samego jako absolut i miarę wszechrzeczy (egolatria) jest szeroko rozpowszechnionym poglądem, często mniej lub więcej nieświadomym, czy też ukrywanym. Poglądy egolatryczne nieraz bardzo się różnią między sobą i zapożyczają się z innych światopoglądów, a zwłaszcza z religii (w ściślejszym znaczeniu). Mniej częstym jest deifikacyjny kult (innych) jednostek, np. kult bohaterów. Nieraz pewna grupa społeczna nabiera dla wielu charakter absolutu; najczęściej spotykamy się z pewną deifikacją państwa (statolatria) lub narodu (hypernacionalizm). Ale i z innych dziedzin kultury bierze się nieraz także absoluty. Szczególnie rozpowszechnione są wśród jednostek światopoglądy hedonistyczne (seksualizm, erotyzm), światopoglądy estetyczne, światopoglądy ekonomiczne (mamonizm); dalej światopoglądy scientystyczne, wysuwające ludzką wiedzę jako absolut.

¹) Latria (z greckiego: latreia) = służba, oddawanie czci boskiej.

Wszystkie wyżej wymienione światopoglądy ateistyczne mają charakter mniej lub więcej nieokreślony, eklektyczny, synkretystyczny. Stąd podlegają częstym zmianom, zwłaszcza że są przeważnie indywidualne.

*

*

*

Na podstawie wierzeń religijnych (światopoglądowych) powstają poglądy na życie, zasady i normy moralne (etyczne), odnoszące się do całego życia ludzkiego, a tym samym do wszystkich dziedzin kultury. Przedmiotem oceny etycznej jest cała świadoma działalność człowieka. W związku z naszym podziałem kultury wysuwa się także nowy podział zagadnień etyki normatywnej. Możemy w niej rozróżnić oprócz podstawowych, ogólnych zagadnień religijno-etycznych, także zagadnienia specjalne. Tym sposobem oprócz etyki ogólnej (podstawowej) mamy także etykę społeczną, ekonomiczną, techniczną, estetyczną, symboliczną i naukową. Należyty rozwój ogólnej i specjalnych nauk o kulturze może niewątpliwie badania etyczne wzbogacić nowymi, świeżymi poglądami. Etyka normatywna dzięki temu daleko ściślej i bliżej będzie związana z rzeczywistością, z życiem.¹

3. Określenie religiologii. Religiologia bada naukowo zjawiska światopoglądu i poglądu na życie, a przede wszystkim zjawiska religii i moralności.²

1) Stosunek religii i moralności omawia np. O. Jacek Woroniecki O. P.: U podstaw kultury katolickiej. Poznań 1955, na str. 81—106 — Por. także A. Dyroff: Religion und Moral. Berlin 1925.

2) Por. np. Ks. Dr Józef Pastuszka: Współczesne kierunki w filozofii religii. Warszawa 1932.

Zagadnienie mitów, którymi zajmuje się mitologia, tylko w swej części światopoglądowej (religijnej) należy do religiologii. Są bowiem także mity społeczne i inne.

Oprócz religiologii jako nauki kulturowej jest jeszcze nauka filozoficzna, która zajmuje się sprawami rzeczywistości absolutnej i spirytualnej. Religiologia zajmuje się tymi sprawami tylko w łączności z działalnością ludzką, tj. gdy człowiek dąży do poznania absolutu i spraw z nim związanych, gdy dąży do postępowania i życia według najwyższych ideałów i wartości. Natomiast filozofia religii bada, z ogólnego punktu patrzenia i raczej bezpośrednio, rzeczywistość absolutną i spirytualną.¹ Podobnie też teologia z pewnego kompleksu aksjomatów, przesłanek, objawień tworzy system obejmujący całokształt zagadnień poglądu na świat i na życie. Teologia jest nauką o treściach myślowych wiary, a nie wiarą samą — jak niejedni mylnie sądzą. Teologia poszczególne zjawiska rzeczywistości uzyskane drogą wiary bada pod względem pochodzenia, zakresu i wiarogodności, uwzględniając przytęm stan wiedzy, istniejący w danych warunkach.²

Religiologia przy badaniu właściwej sobie rzeczywistości kulturowej musi oczywiście należycie uwzględnić także odnośne zjawiska rzeczywistości prekulturowej. Podobnie też inne nauki kulturowe, chcąc uniknąć błędów,

¹) W życiu potocznym terminy: religiologia (nomotetyczna) i filozofia religii używane są nieraz w tym samym znaczeniu.

²) Bliżej informuje o teologii np. Ks. Dr Aleksander Żychliński: *Teologia, jej istota, przymioty i rozwój według zasad św. Tomasza z Akwinu*. Poznań 1923. — Por. także art. p. t. „Theologie” w *Lexikon für Theologie und Kirche*, wyd. II., t. X., wydawca Dr M. Buchberger. Freiburg i. Br. (Herder).

muszą sobie stale uświadamiać, że badają rzeczywistość kulturową, że jednakże ta rzeczywistość kulturowa powstała z materiału prekulturowego, jak to wyżej wyjaśniliśmy. Rzeczywistość transcendentálna przez działalność ludzką, kulturową zostaje zbliżoną do ludzkości i jej udo-
stępnioną. To odnosi się także do ateistycznych światopoglądów i poglądów na życie, bo i tutaj rozróżnić musimy stronę powstałą przez kulturową działalność ludzką i stronę należąca do rzeczywistości prekulturowej, a więc co najmniej do rzeczywistości naturalnej.

4. Podział religjologii. Zagadnienia religjologii traktuje się, jak w innych [naukach kulturowych, w trzech głównych działach czy naukach.

a) *Religiologia idiograficzna*. — Religjologia historyczna czyli historia religij, zwana także porównawczą historią religij, podaje genezę i rozwój religij i ich grup społecznych. Prehistoria religijna bada religie na podstawie wykopalisk. Etnologia religijna usiłuje z religij ludów prymitywnych wysnuć wnioski odnoszące się do początkowego rozwoju (genezy) religij. Historię religij należy odróżnić od historii religjologii wzgl. historii doktryn religijnych i moralnych, która jest częścią historii wiedzy. Etnografia religijna jako nauka opisowa zbiera materiał dotyczący zagadnienia religij i moralności.

b) *Religiologia nomotetyczna* — jest nauką empiryczną. Omawia ona wartości i czynności religijne i moralne oraz światopoglądowe i dotyczące poglądu na życie, usiłuje je zanalizować i sklasyfikować, oraz wykryć prawa rządzące życiem religijnym i moralnym. W jej skład wchodzi także tzw. psychologia religii.

c) *Religiologia normatywna*, — o ile się rozwinie, będzie miała na celu śledzić warunki pomyślnego rozwoju religii wzgl. grup religijnych, warunki ułatwiające połączenie religij wzgl. grup religijnych, ustalać normy i drogi popierania życia religijnego i moralnego w łączności z całością kształtem rozwoju kultury. — W ścisłej łączności z religiologią normatywną jest ten rodzaj filozofii religii, który dąży do ustalenia cech idealnej religii.

LITERATURA

- A. Anwender: *Die Religionen der Menschheit*. Freiburg i Br. 1927. (Zawiera wstęp ogólny, historię religij niechrześcijańskich i wypisy z różnych autorów).
- O. Karrer: *Das Religiöse in der Menschheit und das Christentum*. Freiburg i Br. 1934.
- W. Keilbach: *Die Problematik der Religionen. Eine religionsphilosophische Studie mit besonderer Berücksichtigung der neuen Religionspsychologie*. Paderborn 1936.
- Ks. Dr. J. Kruszyński: *Studia nad porównawczą historią religii*. Poznań (1926).
- Kultura i cywilizacja. Praca zbiorowa. Lublin 1937.
- P. W. Schmidt: *Handbuch der vergleichenden Religionsgeschichte. Ursprung und Werden der Religionen*. Münster 1930.
- J. P. Steffes: *Religionsphilosophie*. München 1925.
- Ks. Dr. Szydelski: *Historia religii a religia objawiona*. Lwów 1916.

M U Z E U M
Im. Kazimierza Pułaskiego
Winiary k Warki

WYKAZ NAZWISK

(Liczby oznaczają strony)

- Adamski W. X. 29, 35, 35, 36, 60
Anwender A. 74
Baliński W. 62
Bocheński J. M., O. P. 63
Buchberger M. 72
Bujak Fr. 30
Bystroń J. St. 57, 60
Dessauer Fr. 57
Dyroff A. 71
Feder A., S. J. 57
Fischer E. L. 64
Fonk 46
Grabmann M. 30
Heyde J. E. 19
Hessen S. 24, 63
Hilary św. 64
Hildebrand D. 60
Honecker M. 51, 53
Karrer O. 74
Keilbach W. 74
Klug J. 19
Komisja Tłumaczy Kodeksu 64
Koppers W. 60, 62
Kozłowski W. M. 57
Kowalski K. X. 46, 57
Kruszyński J. X. 74
Krzysiński A. X. 30
Krzyżanowski A. 62
Linhardt R. 60
Maritain J. 23, 24, 30, 57
Marshall A. 62
Pastuszka J. X. 13, 23, 30, 64, 71
Pius XI 64
Radwan Wł. 63
Rozwadowski J. 57
Rybarski R. 62
Sawicki Fr. X. 30
Schmidt P. W. 74
Schmidt W. 60, 62
Skalski W. 62
Skrzywan St. 62
Steffes J. P. 30, 74
Suchodolski B. 24, 57
Szuman St. 63
Szydelski X. 74
Szymański A. X. 57
Taylor E. 62
Thomas W. J. 57
Urban J. X. 31
Vendryes J. 57
Vierkant A. 60
Węzyk — Widawska H. 30
Woroniecki J., O. 71
Wundt W. 57
Zach Fr. 57
Znaniński Fl. 19, 20, 21, 26, 31,
34, 54, 57, 60
Zweig F. 38
Żychliński A. X. 72

WYKAZ RZECZY

(Liczby oznaczają strony)

A.

Absolut 12, 13, 26, 40, 63, 64, 65;
68, 69, 70, 72
absolutny 12, 14, 17, 53, 72
absolutyzacja 23
agitacja 33
agrikultura 37
akcja 11, 19
akty 11
aktywność 19
antropocentryczny 70
antropologia 54, 55
antropomorfizowanie 69
antropotechnika 37
antyreligijny 67
artystyczny 36, 41
— dziedzina, kultura, rzeczy-
wistość 41
artyzm 36, 41
Patrz: estetyka, estetyczny
asceza 33
a-społeczny 28, 36
astronomia 54
ateistyczny 12, 13, 63, 64, 65, 68,
69, 71, 73
ateista 12, 13, 67
ateizm 37, 65, 66

B.

Badania 44, 46 n., 48, 49, 51, 52,
56
barbarzyństwo 16, 25
bezwyznaniowiec 67
bierność 19
biografia 59
biologia 54
bolszewicy 63, 67
botanika 54, 60
buddyzm 68

C.

Cel 20, 21, 44, 47, 50, 53, 55, 56
celowy 26, 35
ceremonie 41, 42
chemia 54
chrześcijański 13, 65
communio sanctorum 35
comptyści 67
Corpus Christi mysticum 35
cywilizacja 16, 24, 25
cywilizowany 14, 55, 69, 70
członek 33, 34, 35
czyn 11, 19, 29
czynności 11, 19, 20, 26, 29, 33, 39,
43, 45, 46, 58, 61, 65, 67, 73

D.

Dążność 20, 26, 43
— kulturowa 20n., 26, 51
deifikacja 12, 70
dekadentyzm 16, 25
dobro 11, 18, 19, 29, 40, 63
doktryna 44, 59, 61
duchowy 18, 25, 27, 28, 40, 42, 68
dualizm (w kulturze) 17
dwójka 34, 58
dwuczłonowy — Patrz: dychoto-
miczny
dychotomiczny 10, 28, 29
dynamiczny 16, 25, 49
dynamika 11, 19

E.

Egocentryczny 70
egolatria 70
egotyczny 9
ekonomia 22, 26, 38, 61

ekonomiczny 18, 21, 35, 39, 61, 62
67, 70, 71

— dziedzina, kultura, rzeczywistość 22, 27, 28, 31, 38n., 61

— zjawiska 61n., 67

— wartości 29, 36, 39, 40, 61

— czynności 29, 39, 61

Patrz: gospodarczy

ekonomika 25, 38, 54, 56, 61n.

ekonomologia 61

eksperyment 49, 50

elementy 10, 24, 48, 51, 59, 61

empiryczny 7, 49, 51, 54, 56, 73

epistemologia 52

ergika 36

erotyzm 70

estetycyzm 41

estetyczny 35, 40, 41, 70, 71

— dziedzina, kultura, rzeczywistość 27, 28, 41n.

— wartości 36, 40, 42

— czynności 41

— grupa 35

estetyka 27, 38, 41, 43, 53, 56

Patrz: aryzm, artystyczny

etnografia 55, 59, 61, 73

etnologia 55, 59, 61, 73

etyczny 39, 71

etyka 53, 60, 62, 63, 64, 66, 71

Patrz: religia, religijny

F.

Fakt 8, 19, 22, 23

filologia 56

filozofia 44, 52

— literacka 52

— naukowa 52

— społeczna 60

— kultury 53, 55

— moralności 53

— przyrody 53, 54

— religii 53, 67, 72, 74

filozoficzny 48, 52, 68, 72

finansowy 38

fitotechnika 37

fizyka 54

fizyczny 14, 38, 54

formalny 24, 25, 47, 52, 63

fragmenty 11

funkcja 11

G.

Gastronomia 37

geneonomiczny 35

geografia 25

geologia 54

gospodarstwo 38

gospodarczy 38, 56, 61

Patrz: ekonomiczny

grupa 11, 23, 35, 40, 65, 68, 74

— społeczna 22, 25, 31, 33, 34, 35,

39, 43, 44, 45, 55, 58, 59, 68,

70, 73

gusła 65, 68

generyczny 35

genetyczny 10, 11, 14, 26, 35, 47,

48, 52, 68

H.

Halucynacja 12

hedonistyka 27, 38

higiena 38

hipoteza 44, 49

historia 48, 54, 55, 59, 61, 73

historyczny 47, 48, 51, 54, 59

hodegetyka 21, 47

humanistyczny 8, 26, 32, 54

hypernacjonalizm 70

I.

Ideał 20, 22, 28, 29, 53, 55, 56, 60,

63, 70, 72

idealistyczny 69

ideologia 44

idiograficzny 47, 48, 50, 59, 61, 73

indywidualny 13, 27, 53, 56, 68, 71

indywiduum 32, 34

instynkt 17, 20, 68

intencja 20

intencjonalność 18n.

J.

Jednostka 22, 25, 26, 32, 33, 34, 35,

36, 37, 40, 43, 58, 59, 62

język 36, 43, 44

K.

Kalogatia 29

kinetyka 11, 19

- klasyfikacja 9n., 12, 14, 21, 24n.,
 26, 51n., 68n.
 — genetyczna 14, 26n.
 — statyczna 24n.
 Patrz: podział
 koercyjatywny 58
 kolektyw 52, 54
 kolektywny 35, 68
 kompleks 11, 21, 24, 45, 46, 48
 52, 65
 kompulsyjny 58
 komunizm 64, 70
 konformistyczny 58
 konwencjonalny 31
 konfliktowy 58
 krąg 11, 22, 23
 kryminalność 16
 kryteriologia 52
 kryterium 9, 39
 kryzys 23
 księgowość 62
 kształcenie 33, 47
 kult 24, 41, 70
 kultura 7, 12, 15, 16, 19, 22, 23
 24, 25, 27, 28, 31, 33, 36, 38, 39
 50, 53, 54, 62, 65, 70, 71
 — ideał 22, 23
 — klasyfikacja: podział 24n., 26n.:
 katolicka 22, narodowa, sta
 nowa, ludowa, szlachecka
 chłopska, mieszczańska 23
 pozytywna, prawdziwa, nega
 tywna, fałszywa, zewnętrzna,
 wewnętrzna 25, materialna
 25, 28, duchowa 18, 25, 28, 40,
 europejska 23, 25, starożytna,
 klasyczna 25, niska, wysoka,
 prymitywna 24, oryginalna,
 rodzima, naśladownicza, zapo
 życzona, przeniesiona 25, kon
 serwatywna, tradycyjna, dy
 namiczna, asymilująca, ewo
 lucyjna, rewolucyjna 25.
 — krąg 22, 23
 — kryzys 23
 — pedagogika 33
 — personifikacja 23, 70
 — absolutyzacja 25,
 kulturalny 15, 24, 54, 55, 60
 kulturalistyczny 69, 70n.
- kulturowy 12, 14, 15, 16, 17, 18,
 19, 20, 21, 22, 23, 28, 39, 40, 41,
 42, 47, 48, 53, 54, 55, 56, 63,
 70, 72, 73
 — zjawisko 19n., 25, 26
 — wartości 19n., 26
 — czynności 19n., 26
 — dążność 20n., 26, 51
 — norma 20
 — postawa 20
 — sytuacja 21, 51
 — treść 25
 kwestia społeczna 16, 31
- L.
- Leśnictwo 37
 lingwistyka 26, 56
 lingwistyczny 42
 Patrz: symboliczny
 logika 52
 logistyka 52
- M.
- Magia 65, 68
 mamonizm 70
 matematyczny 52, 54
 materialistyczny 69
 materialny 14, 25, 27, 28, 52
 medycyna 38
 metafizyka 53
 metafizyczny 15, 40, 68
 metoda 21, 37, 46, 47, 48, 49, 50;
 51, 59
 — naukowa 46, 47n., 52
 — idiograficzna 47, 48, 50
 — opisowa (graficzna, narracyj
 na) 48
 — historyczna, genetyczna 48
 — statystyczna 48
 — nomotetyczna (nomologiczna)
 47, 48, 50, 51
 — empiryczna 49, 54
 — eksperymentalna 49
 — spekulatywna 49, 51, 55
 — normatywna 50
 metodyka 21, 37, 47, 60
 metodologia 37, 53, 55
 meteorologia 54
 mineralogia 54
 mity 27, 72

mitologia 72
monizm 69
monoteistyczny 69
monoteizm 12, 13
moralność 27, 36, 40, 62, 63, 64,
66, 68, 71, 75
moralny 56, 66, 71, 73, 74
Patrz: religia, religijny

N.

Nadnaturalny 14
nadprzyrodzony 14, 69
nomotetyczny 47, 48n., 50, 51, 55
59, 61, 72, 73
nomotetyka 48
nadziemski 69
natura 24, 32, 68
naturalistyczny 69
naturalny 12, 13, 14, 17, 37, 40, 53
63, 68, 69, 73
nauczanie 33
nauka 9, 16, 23, 25, 29, 31, 36, 41,
43, 46n., 47, 48, 50, 51, 52, 54,
61, 65, 73
nauki społeczne 16, 31, 54
naukowość 46
naukowy 28, 43, 44, 46, 47, 48, 52
53, 71
— dziedzina, kultura, rzeczywi-
stość 27, 28, 29, 43n., 46n., 56
— wartości 36, 38, 44n., 46n.
— czynności 44n., 46 n.
niecywilizowany 59, 61
nie-społeczny 28, 35, 59
nietzsche'aniści 67
niewolnictwo 39
niezracjonalizowany 26
noetyka 52
nomologiczny 48n.
nomotetyczny 47, 48n., 50, 51, 55
59, 61, 72, 73
nomotetyka 48
norma 16, 20, 50, 65, 71
normatywność 8
normatywny 44, 47, 50, 51, 54, 59
62, 71, 74

O.

Obiektywny 7, 12, 20, 27, 44
objawiony 68
obrządy 41

ogrodnictwo 37
ontologia 53
oświata 33, 47

P.

Para 34, 35, 58, 59
panteistyczny 69
panteizm 13, 69
pasterstwo 37
pedagogia 33, 47
pedagogika 35
personifikacja 25, 70
piękno 27, 29, 36, 37, 38, 41n.,
43, 53
pieniądz 39
pierwotny 29, 33, 34, 36, 40, 42,
43, 44, 58, 61, 69
plan 20, 50
podział 9n., 27, 29, 59n., 61n., 73n.,
— genetyczny 10, 11n., 52n., 68n.,
— statyczny 9, 51, 68
pogląd na świat 56
pogląd na życie 40, 53, 56, 62, 65,
66, 71, 73
Patrz: religia, religijny
politeistyczny 69
politeizm 13
popularyzacja 46, 47
postęp 16, 17
poza-naukowy 29
poza-społeczny 28
pozawychowawczy 33
poznanie 7, 8, 16, 17, 24, 28, 40,
41, 44, 52, 68, 72
— egotyczne 9
— ludzkie 8, 9, 14
— naukowe 43, 44, 46, 53
— potoczne, zwykłe, czysto
praktyczne 44, 52
— teoretyczne 44
— umysłowe 9
— wolicjonalne 9
— wyobraźniowe 49
— wyższe 9, 27, 43, 44
— zmysłowe 8, 14, 49
pozytywista 67
pozytywizm 69
praktyczny 27, 36, 51, 55, 56, 59,
60, 62, 66
praktyk 29, 50, 51

praktyka 16, 29, 48, 50, 61
prawda 7, 27, 29, 44
prekultura 17, 50, 65
prekulturowy 12, 14, 17, 18, 24, 27
41, 42, 47, 72, 73
prehistoria 59, 61, 73
problem 7, 20, 21, 47, 55, 59
problematyka 21, 47, 50
proces 8, 11
produkty 11, 19, 32, 39
program 20, 50, 55, 56
propaganda 33
prymitywny 14, 24, 55, 69, 70, 73
przesady 65
przyroda 13, 26, 37, 41, 55, 54, 69
przyrodniczy 35, 44, 48, 53, 54
pseudoracjonalizacja 51
pseudo-religie 65, 66
psychiczny 22, 38
psychofizyczny 14, 33, 38, 54
psychologia 53, 54, 73
psychotechnika 38

R.

Racjonalizacja 19
racjonalny 21, 47, 53, 56, 68
racjonalność 18, 19
refleksja 28, 32
reklama 33
relacja 8, 26, 32, 34, 54
religia 15, 16, 23, 24, 26, 27, 28
34, 35, 36, 40, 53, 62-74
— bolszewizmu 64
— neokantyzmu 64
— nienawiści 64
— socjalizmu 64
— wiedzy 64
religijny 35, 37, 40, 67, 71, 72
73, 74
— dziedzina, kultura, rzeczywistość 28, 40n., 56
— zjawiska 67
— wartości 36, 40
— grupa 40, 68, 74
— stosunek 35
— jednostka 40
Patrz: etyka, etyczny; moralność, moralny; pogląd na świat, pogląd na życie; światopogląd, światopoglądowy.

religiogramy 67
religiologia 23, 54, 56, 62, 67, 71n.
religionistyka 56
religioznawstwo 56
rolnictwo 37
rybolówstwo 37
ryty 41, 42
rzeczywistość 7n., 9, 15, 16, 19,
22, 23, 24, 26, 27, 28, 36, 38, 42,
43, 44, 46, 49, 52, 56, 61, 62,
63, 64, 65, 71, 72, 73
— absolutna 12n., 14, 17, 53, 72
— empiryczna 7
— humanistyczna 8, 32
— kontyngentna 12, 13n.
— kulturowa 12, 14, 15n., 17, 18,
19, 40, 41, 42, 47, 53, 54, 55,
63, 72, 73
— nadprzyrodzona, nadnaturalna 14
— naturalna, przyrodzona, przyrodnicza 12, 13, 14, 17, 37, 40,
53, 63, 73
— obiektywna 7, 12
— prekulturowa 12n., 14, 17, 41
42, 47, 72, 73
— „rzeczywista” 7
— spirytualna 13, 14, 17, 26, 40,
63, 72
— subiektywna 7, 9, 12, 13
— transcendentalna 73

S.

Samokształcenie 33
samorzutny 15, 20, 26
samowychowanie 33
scentyzm 46
scentystyczny 70
socjalizm 70, 67
socjalny 31
socjografia 59
socjologia 15, 54, 56, 58, 59n.
socjologiczny 31
socjolatria 70
spirytualny 13, 14, 17, 26, 40,
63, 72
spekulatywny 49, 51, 53
społeczeństwo 14, 31, 55, 70

społeczny 15, 16, 23, 27, 28, 31, 32, 34, 36, 37, 38, 54, 55, 60, 65, 71, 72
 — dziedzina, kultura, rzeczywistość 15, 25, 26, 27, 28, 31n., 38, 43, 44, 56, 58, 70
 — zjawiska 56, 58n., 67
 — wartości 29, 33, 34, 35, 36, 39, 40, 58
 — czynności 29, 33n., 58
 — układ 22, 62
 — grupa 22, 25, 31, 33, 34, 35n., 39, 43, 44, 45, 55, 58, 59, 68, 70, 73
 — para 34n., 58, 59
 — stosunek 34n., 58
 — jednostka 22, 25, 34, 58, 59
 — wspólność 32
 statolatria 70
 statyczny 9, 10, 24, 25, 47, 48, 50, 51, 68
 statystyka 48, 61, 62
 stosowany 42, 51, 59, 62
 stosunek 8, 34, 35, 58
 subiektywny 7, 9, 12, 13, 20
 supranatura 14, 24
 supranaturalny 69
 supraracjonalny 68
 symonia 40
 symbol 15, 22, 26, 36, 42n., 44, 52, 54, 56
 symbolologia 56
 symbolika 42, 44
 symbolistyka 27, 42
 symbolistyczny 52
 symboliczny 42, 71
 — dziedzina, kultura, rzeczywistość 27, 28, 42n.
 — wartości 36, 41, 43
 — czynności 43
 system 11, 33, 43, 44, 48
 systematyczny 51
 synteza 47, 48
 sztuka 16, 25, 36, 37, 42, 51, 56

ś.

Świadomość 18, 20
 świadomy 15, 18, 71
 światopogląd 25, 27, 36, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73

światopoglądowy 23, 40, 63, 67, 70, 71, 72, 73
 — dziedzina, kultura, rzeczywistość 40n.
 — wartość 70
 Patrz: religia, religijny
 świętokupstwo 40

T.

Techniczny 34, 35, 36, 39, 42, 44, 71
 — dziedzina, kultura, rzeczywistość 27, 28, 31, 36n., 38, 56
 — wartości 36, 38, 40
 — para 35
 technika 25, 26, 27, 36, 37, 38, 43, 44, 48, 50, 54
 technika pracy umysłowej 38
 technologia 37, 50, 56
 teista 12
 teistyczny 13, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70
 teizm 12n.
 teocentryczny 69
 teodicea 53
 teologia 53, 72
 teologiczny 68
 teoria 15, 16, 27, 28, 29, 33, 34, 43, 44, 52, 55, 56, 60, 61, 63, 66
 — kultury 15, 55
 — poznania 52
 — pracy kulturalnej 55, 60
 — nauki, wiedzy 56
 teoretyczny 44, 51
 terminy 41, 43, 44
 terytorialny 35
 totalizm 70
 transcendentny 13, 14, 52, 53, 63, 64, 69, 73
 twórczość 18

U.

Układ 10, 11, 22, 47, 48, 49, 59, 61, 62
 użyteczność 26, 36, 37

W.

Wandalizm 16, 25
 wartości 11, 19, 20, 26, 29, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 56, 58, 61, 63, 65, 67, 70, 72, 73

weryfikacyjny 49
 wędrówki myśli kulturowych 25
 warunki 20n., 26, 51
 wiara 9, 40
 wiedza 27, 36, 43, 44, 46, 56,
 70, 73
 — historia 59, 61
 wierzenia 65, 66, 71
 wpływy kulturowe 25
 współczynnik humanistyczny 26
 wsteczność 16
 wtórny 29, 33, 34, 36, 38, 39, 40,
 42, 43, 44, 59, 61
 wychowanek 32, 33
 wychowanie 33
 wychowawca 32, 33
 wymiana 26, 39, 40
 wyniki 18, 44, 46
 wytwory 11, 19, 26, 38, 44

Z.

Zabobon 68
 zamiar 20

zadanie 20
 zbiorowy 13, 31, 32, 37, 56, 68
 zbiorowość 26, 32, 33, 34, 36, 37
 39, 40, 58, 62
 zdrada stanu 39
 zdobycze 19
 zespół 11, 59
 zielarstwo 37 41/
 zjawisko 7, 10, 12, 14, 19, 25, 26,
 28, 29, 31, 33, 47, 48, 50, 56, 58,
 61, 62, 67, 69, 71, 72
 zmysłowy 8, 14, 27, 49
 zoologia 54, 60
 zootechnika 37
 zracjonalizowanie 20, 68
 zracjonalizowany 20, 21, 26, 44

Ż.

Życie 16, 19, 27, 40, 49, 53, 56, 60,
 61, 65, 66, 68, 71, 72, 73, 74.

ERRATA

			<i>zamiast:</i>	<i>powinno być:</i>
str. 12	wiersz 14 i 15 z góry		powstałym	gdyż powstaje
„ 39	„ 15	„	ego	jego
„ 47	„ 14	„	na metodykę	metodykę
„ 63	„ 3	„	wartością	najwyższą wartością

SPIS TREŚCI

Przedmowa	str. 5
Rozdział I. Rzeczywistość	7
1. Definicja	7
2. Klasyfikacja	9
Rozdział II. Kultura i jej dziedziny	15
A. Kultura w ogólności	15
1. Definicja	15
2. Klasyfikacja	24
Literatura dot. definicji kultury	30
B. Poszczególne dziedziny kultury	31
1. Dziedzina społeczna	31
2. Dziedzina techniczna	36
3. Dziedzina ekonomiczna	38
4. Dziedzina religijna	40
5. Dziedzina estetyczna	41
6. Dziedzina symboliczna	42
7. Dziedzina naukowa	43
Rozdział III. Nauka i jej działy	46
A. Nauka w ogólności	46
1. Definicja	46
2. Metody naukowe	47
3. Klasyfikacja nauk	51
Literatura	57
B. Socjologia	58
1. Definicja	58
2. Podział	59
Literatura	60
C. Ekonomika	61
1. Pojęcie ekonomiki jako nauki	61
2. Podział nauk ekonomicznych	61
Literatura	62
D. Religiologia	62
1. Pojęcie religii	62
2. Klasyfikacja religii i światopoglądów	68
3. Określenie religiologii	71
4. Podział religiologii	73
Literatura	74
Wykaz nazwisk	75
Wykaz rzeczy	76
Errata	82
Spis treści	83

